

Vaday Andrea – Szabó Antal
**Salgótarján, Bevásárlóközpont –
 többkorszakú régészeti lelőhely**

(Előzetes jelentés II)

A 2007-es próbaásatást¹ követően 2008-ban, az építést megelőző feltárás során újabb 1189 objektumot tártunk fel.² Az egykori bolgárkertészet különböző épületei, betonozási munkái, talajművelése, mélyebb gyökérzetű növényzete (fák és bokrok) és ágyásai erősen megbolygatták a lelőhelyet. A Szánas-pataktól É-ra fekvő felületen négy épület (I/A–I/B, II, III) feküdt.³ Az I/A lakóépület alapfalain belül a pince ásásakor a régészeti szinteket és objektumokat teljesen megsemmisítették. Később – részben a pincét fedve, annak területét is beépítve – épült meg az I/B lakóépület, amelynek É-i oldalán – nem közvetlenül az újabb épület közepén – volt az egykori bejárata, egy betonlépcsővel.⁴ Az I/B lakóépületet már nem pincézték alá, mert a korábbi, I/A épület pincéjét használták.⁵ Az I/B épületen belül, az alapfalak között – részben bolygatott – különböző korú régészeti objektumok kerültek elő. Az alapfalat több helyen ráépítették a késő bronzkori sírokra (2. kép 1.). Az I/B épülethez csatlakozva később É-on az udvar nagyobb felületét lebetonozták.⁶ Az I. épülettől ÉK-re egy újabb, nagyobb, téglalap alakú alapozás falai rajzolódtak ki (II. épület) a K felé lejtő felületen. Az említett udvar rosszabb minőségű, vékonyabb betonozása a II. épület Ny-i faláig ért, jelezve, hogy az

Andrea Vaday – Antal Szabó
**Salgótarján, Shopping centre –
 multiperiod archaeological site**

(Preliminary report II)

Following the test excavation in 2007,¹ further 1189 features were uncovered during the investment-led excavation in 2008.² The various buildings, concrete constructions, cultivation, deep-rooted vegetations (trees and bushes) and planting beds of the former market-garden seriously disturbed the site. Four buildings (I/A–I/B, II, III) stood on the surface north of Szánas streamlet.³ The archaeological levels and features were completely destroyed at the digging of the cellar within the foundation walls of house I/A. House I/B was later built partly over the cellar. Its entrance with a concrete step was on the northern side, not exactly in the middle of the new building.⁴ No cellar was dug under dwelling I/B: the cellar of the former building I/A was used.⁵ Partly disturbed archaeological features of various periods were found within the foundation walls in building I/B. At a few places, the foundation walls were raised over late Bronze Age graves (Fig. 2.1). Later, a large part of the yard was covered with concrete in the north, next to the building.⁶ The walls of another large, oblong-shaped foundation appeared NE of building I (building II) on the eastwards slanting surface. The lower quality, thinner concrete layer of the above-mentioned yard extended

- 1 Ld.: GUBA–VADAY 2007. Ásatásvezető: Vaday Andrea, konzulens: Guba Szilvia, munkatárs: Szabó Antal.
- 2 Itt mondunk köszönetet az ásatáson dolgozó kollegáknak: Hancz Erikának, Párditka Györgyinek, Solti Juditnak, Szeverényi Vajknak, valamint az egyetemi hallgatóknak példás munkájukért: Domonkos Dórának, Czigány Dávidnak, Deák Ferencnek, Klein Erzsébetnek, Martinschich Balázsnak, Rikker Balázsnak, Samu Leventének, Zsonda Márknak (PTE), Fejér Eszternek, Sréter Kingának, Schwarz Dávidnak, Szakos Évának (ELTE) és két kanadai egyetemistának: Sarah Gillesnek és Tasia Bulgernek. A geodéziai felmérést Nicklas Larssonnak köszönjük. A csonttárgyak fényképeiért itt is köszönetet mondunk Dénes Fanninak (MTA RI). A többi fénykép a szerzők munkája. A feltárás anyagának leltározása folyamatban a szécsényi Kubinyi Ferenc Múzeumban (KFM. a 2009.1. vezető számon).
- 3 A 2007-es próbafeltárás megkezdésekor már csak romhalmazok jelezték egykori létüket. 2008-ban a megelőző feltárás kezdetén a romok eltakarítása után rajzolódtak ki csak a felmenő falak csonkjai és az alapozások.
- 4 A lépcső is megsemmisítette a régészeti szinteket, utalva arra, hogy az egykori I. épületnek is itt lehetett a bejárata, amelyet szintén mélyebben alapoztak meg.
- 5 2007-ben az egyik idős bolgárkertész meglátogatta az ásatást. Elmondása szerint az I/B épületet a kamaszkorában emelték, az 1940-es évek táján, és az alapozás ásásakor vörös „halottégető” kemencét találtak. Feltehetően ennek a kemencének megmaradt alsó részét tártuk fel az I/B épületen belül.
- 6 Ezt a betonréteget bontottuk fel a 2007-es próbafeltárás során, feltárva az alatta részben sérült régészeti szinteket.

- 1 See: GUBA–VADAY 2007. Excavation director: Andrea Vaday, consultant: Szilvia Guba, collaborator: Antal Szabó
- 2 We would like to express our gratitude to the colleagues who took part in the excavation: Erika Hancz, Györgyi Párditka, Judit Solti, Vajk Szeverényi and also to Dóra Domonkos, Dávid Czigány, Ferenc Deák, Erzsébet Klein, Balázs Martinschich, Balázs Rikker, Levente Samu, Márk Zsonda (PTE), Eszter Fejér Kinga, Sréter, Dávid Schwarz, Éva Szakos (ELTE) university students for their exemplary work and Sarah Gilles and Tasia Bulger university students from Canada. We are also grateful to Nicklas Larsson for the geodetic survey. I am grateful to Fanni Dénes (MTA RI) for the photos of the bone objects. The rest of the photos were taken by the authors. The material of the excavation is being taken into inventory (KFM entry no. 2009.1)
- 3 Only heaps of ruins marked their existence at the start of the test excavation in 2007. At the start of the investment-led excavation in 2008, the remains of the vertical walls and the foundations appeared after the ruins had been cleared away.
- 4 The step also destroyed the archaeological levels, although the entrance of the former building I could be at the same place, and it also had a deeper foundation.
- 5 In 2007, an old gardener visited the excavation. He told us that building I/B had been built in his youth in the 1940's, and a red „cremation” kiln had been found during the digging of the foundation. Probably the preserved lower part of this kiln was uncovered inside building I/B.
- 6 This concrete layer was cleared away during the test excavation in 2007 and the partly disturbed archaeological levels were uncovered under it.

udvart később betonozták le.⁷ A II. épület K-i falának alapozása már csak nyomokban volt meg.⁸ A alapfalakon belül, illetve részben alattuk jelentkeztek a nagymértékben bolygatott késő bronzkori sírok. Itt már sem középkori, sem császárkori objektum nem volt. A III. épület a feltárási felület ÉK-i részén feküdt. Mélyen leásták, belsőjében már semmiféle régészeti objektum nem maradt meg. Bizonyos, hogy a falazása későbbi a fentebb említett épületeknél. A III. épület D-i falához szorosan csatlakozott egy meszelt falú, földbe ásott WC. Ez határolta a 2007-es próbafeltárást B/I/B árokszelvényét is.⁹ A felület K-i részén egy betongyűrűs kút és egy kisebb derítő volt. A derítő csővezetéke az I/A épülethez vezetett. Végül az utolsó építmény egy másik, nagyméretű derítő volt, az I/A–I/B épülettől D-re, a Szánas-patak közelében. Ez a derítő a magasabb Ny-i, és alacsonyabban fekvő K-i rész között feküdt.¹⁰ A derítőt vascső kötötte össze az I/B épülettel, másik vezetéke a Szánas-patakba futott, részben átvágva a patak és a derítő között fekvő császárkori 482. sz. házat. Egészségügyi szempontból a nagyobb derítőt csak a biztonsági zónán kívül tudtuk a feltáráson megközelíteni.¹¹ A felületen még több jelenkori vas csővezeték keskenyebb beásása bolygatta meg az objektumokat. Ugyancsak mélyen tönkretette a régészeti szinteket a sárga, homokos, sóderes feltöltésű városi gázvezeték a feltárási felület Ny-i szélén (1. kép).¹²

A bolgárkertész és a kertész háza már Hillebrand Jenő és Dornyay Béla közleményeiben is szerepelt. Mivel az egykori feltárástól nincs pontos felmérés vagy fotó, fontos volt az évtizedek során keletkezett épületek azonosítása, hogy a korábbi ásatások sírjait pontosabban el lehessen helyezni a temetőn belül. A fenti terepi megfigyelések alapján az I/A alápincézett épület lehetett az a kertészház, amelyre a publikációk is utalnak.

Hillebrand Jenő „összesen 221 érintetlen” sírt tárt fel és vitt be a Magyar Nemzeti Múzeumba.¹³ Dornyay Béla megemlégett, hogy az anyag egy részét Hillebrand Jenő

to the western wall of building II indicating that the yard was only later covered with concrete.⁷ Only traces of the foundation of the eastern wall of building II were preserved.⁸ The largely disturbed late Bronze Age graves appeared inside the foundation walls and partly under them. Neither medieval nor Imperial period features were found here. Building III had stood in the NE part of the excavation territory. It was dug deep, and no archaeological feature was preserved inside it. Its walls were certainly younger than the above described buildings. A closet with a shaft and whitewashed walls was built against the southern wall of building III. This bordered cutting B/I/B of the test excavation in 2007.⁹ A well with concrete lining and a smaller clarifier were found in the eastern part of the territory. The pipe of the clarifier led to building I/A. Finally, the last construction was another large clarifier south of building I/A–I/B near Szánas streamlet. This clarifier lay between the higher western and the lower eastern parts.¹⁰ An iron pipe connected the clarifier with building I/B, while another pipe ran into Szánas streamlet, which partly intersected house no. 482 of the Imperial period between the streamlet and the clarifier. Due to hygienic aspects, a security zone had to be left at the large clarifier during the excavation.¹¹ The trenches of a few more modern pipes also disturbed the features. The gas pipe laid in a yellow sandy, gravelly filling also deeply disturbed the archaeological levels at the western edge of the excavation surface¹² (Fig. 1).

The market-garden and the gardener's house were already mentioned in Jenő Hillebrand's and Béla Dornyay's publications. As no exact survey and photo has been preserved from the former excavations, the identification of the buildings was especially important. This enabled that we could exactly locate within the cemetery the graves uncovered during former excavations. According to on spot observations, building I/A with the cellar could be the gardener's house mentioned in the publications.

Jenő Hillebrand uncovered and transported into the Hungarian National Museum “221 intact” graves “in

7 Ez jelezte, hogy a III. épület vagy az I/A lakóépülettel egykorú, vagy annál későbbi, de az udvar betonozásánál korábbi.

8 Ez tanúsította, hogy az egykori felszín – az ásatás idején dokumentálthoz képest – K-en tovább mosódott és kopott le, legalább 20 cm-rel mélyebbre, mint a II. épület alapozása idején.

9 A 2007-es próbafeltáráskor még a fa deszkái is látszottak.

10 A 2007-es feltáráskor még látszottak a belőle kiemelkedő szelőlőcsövek.

11 A derítő (2) biztonsági zónáját tüntettük fel az 1. képen.

12 Két helyen a felső részét vágtuk át, az átvágásból előkerült késő bronzkori, császárkori és Árpád-kori leletek utaltak a megsemmisült objektumokra.

13 Hillebrand Jenő először 1926 áprilisában 75 m²-en 40 sírt tárt fel, ezek 1/3-a bolygatott volt. Ez a fedettségnél azt jelenti, hogy átlagban kb. 2 m²-re jutott egy sír. HILLEBRAND 1923–26, 63. Ezt követően 1927-ben két alkalommal, április 10–17. között, illetve október 2–10. között folytatott ásatást (HILLEBRAND 1929, 35.), azaz – ha feltételezzük, hogy vasárnap is dolgoztak – összesen 16 nap volt az 1927-es feltárási munka. Ha feltételezzük, hogy a bolygatott sírokat is bevitte az előző évben, akkor 1927-ben 181 sírt tárt fel, azaz naponta 11–12 sírt bontottak ki. Kérdéses ezután, hogy a sírok rajzi dokumentálására maradt-e ideje egyáltalán!

7 This meant that building III was either contemporary to or younger than building I/A, but it was older than the concrete layer of the yard.

8 It proved that the one-time surface was eroded by at least 20 cm from the time of the foundation of building II, at least regarding the level that was documented during the excavation.

9 Even the planks could be seen at the test excavation in 2007.

10 The air pipes could still be seen rising from it at the excavation in 2007.

11 The security zone at the clarifier (2) is marked in fig. 1.

12 The upper part was intersected at two places. The late Bronze Age, Imperial period and Árpadian period finds found in them indicated the perished features.

elajándékozta.¹⁴ Hillebrand fogalmazásából az „érintetlen” kifejezés használata miatt kérdés, hogy mi történt az ásatási felületén előkerült bolygatott sírok anyagával. Emiatt feltételeztük, hogy a bolygatott sírok anyagát – vagy legalább azt a részét, amit nem ajándékozott el¹⁵ – visszahajították a szelvényekbe. A fentebb említett I/A épülettől ÉÉNy-ra, a vasút felé vezető – Hillebrand által is említett – ösvény közelében, a városi gázvezetékől bolygatott két négyszögletes objektumrész, illetve közelükben egy harmadik – ugyancsak szögletes – meredek falú objektum került elő: 315., 481. és 493. objektumok. Feltehetően ezek az objektumok lehettek Hillebrand – a térképvázlaton „+++” jelölt – szelvényei (16. kép 1–7.)¹⁶, ugyanis betöltésükben jelenkori hulladékkal¹⁷ keverten meglehetősen sok – össze nem tartozó – bronzkori edénytöredék is volt különböző mélységben (16. kép 5–7.). A visszahajításra utal többek között egy régi törésű bronzkori urna alsó része, amelyben még a hamvak is megvoltak (16. kép 4.).

A feltárási felületen nem volt egységes a felszín talaja.¹⁸ Déli szélét a Szánas- vagy Karancs-patak jelenkori, szabályozott medre határolta, míg K-en az ugyancsak szabályozott Tarján-patak folyik.¹⁹ A Szánas-patak egykori medre jóval szélesebb volt a mainál, ennek feltöltődése fekete, agyagos, kevert, amelyben több helyen lemosódott bronzkori, császárkori és Árpád-kori leletek feküdtek rendszertelenül, különböző mélységben.²⁰ A patak természetes feltöltődése, feliszapolódása kirajzolta az egykori mederszélességet. A patakmedret az egykori, pleisztocén korú nagyobb kavicsos felület határolta É-on, amelynek a partját is meg lehetett figyelni. Itt a kavicsréteg a feltárási felület K-i részén húzódó másik ős-patakágy partján ért véget.²¹ A Tarján-patak egykori medrének feltöltődése színében és állagában hasonló volt a Szánas-patakéhoz, avval a különbséggel, hogy csak gyéren fordult elő benne régészeti, jelenkori leletekkel kevert anyag. A Tarján-patak ősmédrenek Ny-i széle a történelmi időkre már részben kiszáradt.

total”.¹³ Béla Dornyay mentioned that Jenő Hillebrand had given away a part of the material as presents.¹⁴ Starting from Hillebrand’s word “intact” it is not clear what happened to the materials of the disturbed graves found on the excavation surface. We supposed that the materials of the disturbed graves, or at least the items that he had not given away as gifts,¹⁵ were thrown back into the cuttings. Two quadrangular feature fragments and a third also quadrangular one with steep sides (features nos. 315, 481 and 493) were found NNW of the above-mentioned building I/A next to the dirt road leading to the railway, which Hillebrand had also mentioned. The former two features were disturbed by the gas pipe. Probably these features were Hillebrand’s cuttings marked by “+++” in the map¹⁶ (Fig. 16. 1–7) since many not fitting Bronze Age shards mixed with modern refuse¹⁷ were uncovered in various depths (Fig. 16. 5–7). The lower part of a Bronze Age urn with an old fracture surface and with ashes in it confirms that the finds were thrown back (Fig. 16. 4).

The soil was not uniform on the excavation surface.¹⁸ The modern regulated bed of the Szánas or Karancs streamlet is the southern border, while the also regulated Tarján streamlet flows in the east.¹⁹ The one-time bed of Szánas streamlet was much broader than the present one. Its filling is a mixed, clayey black soil, in which Bronze Age, Imperial period and Árpadian period finds were washed in and lay scattered in various depths.²⁰ The natural filling and silt of the streamlet outlined the width of the former bed. A larger Pleistocene gravelly surface

14 DORNYAY B.: Salgótarján és környéke őskorához (Sur l’ âge pré-historique de Salgótarján et de ses environs) Salgótarján, 1926. 9.

15 Hillebrand Jenő nem említi, hogy a bolygatott sírok anyagával mi történt. A lelőhely korábbi közléseiről ld. részletesebben: GUBA-VADAY 2007, 11–12.

16 HILLEBRAND 1923–26, 1. kép térképvázlata.

17 Tintásüveg, kék üveg petróleumlámpa aljának és cilinderének töredéke és egy 1907-es kiadású váltópénz (Előlap: K-K-OESTERREICHISCHE SCHEIDEMÜNZE, az Osztrák Császárság kiscímere körül. Hátlap: tölgykoszorúban értékjelzés aláhúzva, alatta verési évszám) és egy 2 filléres – utóbbi a munkások kezén elkallódott – került elő belőle.

18 Itt is köszönetet mondunk Sümegi Pálnak a talajfúrásokért és a geológiai meghatározásokért.

19 A 2007-es feltárási során a terület K-i része régészetileg intaktnak bizonyult, így ennek megfelelően jelöltük ki a megelőző feltárási helyszínét.

20 A patak lemosódásos üledékes részének alján Árpád-kori és jelenkori anyag fölött (!) került elő bronzkori és császárkori anyag.

21 Ezt a szomszédos TESCO építését megelőző feltárási során is dokumentálni lehetett. Ma ettől sokkal keletebbre található a mederkorrekciós Tarján-patak.

13 Jenő Hillebrand first unearthed 40 graves on 75 m² in April, 1926. One third of the graves were disturbed. This means that one grave was found on 2 m² in average. HILLEBRAND 1923–26, 63. Next, he conducted excavations two times in 1927: 10–17 April and 2–10 October (HILLEBRAND 1929, 35). Supposing that they worked on the weekends, they spent 16 days with excavations in 1927. If he had also taken the disturbed graves into the museum the previous year, he uncovered 181 graves in 1927, which means that 11–12 graves were cleaned every day. It is doubtful that he had any time left for the graphic documentation of the graves!

14 DORNYAY B.: Salgótarján és környéke őskorához (Sur l’ âge pré-historique de Salgótarján et de ses environs) Salgótarján, 1926. 9.

15 Jenő Hillebrand did not mention what had happened to the materials of the disturbed graves. On former publications of the site see in details: GUBA-VADAY 2007, 11–12

16 HILLEBRAND 1923–26, Sketched map in fig. 1

17 An ink-bottle, the fragments of the bottoms and the cylinders of two oil-lamps and a coin from 1907 (obverse: K-K-OESTERREICHISCHE SCHEIDEMÜNZE around the small coat-of-arms of the Austrian Empire. Reverse: underlined value within an oak garland, the date of the minting underneath) and a 2-fillér coin were found in it – the last item got lost.

18 We are grateful to Pál Sümegi for soil boring and the geological determinations.

19 The eastern part of the territory proved to be archaeologically empty in 2007 and the site of the investment-led excavation was determined accordingly.

20 The Bronze Age and the Imperial period materials were found above (!) the Árpadian period and modern materials, which lay on the bottom of the washed in deposit of the streamlet.

Ennek ellenére a bronzkorban itt már csak kevés objektum volt. A császárkorban a bronzkorhoz képest további kiszáradás figyelhető meg, ugyanis a Tarján- és Szánas-patak ősmédreinek összefolyásánál, a feltárási felület DK-i részén pár császárkori objektum a bronzkoriaknál keletebben és mélyebben került elő. A jelenkorban – feltehetően a patakkorrekció miatt – ismét megnőtt a talajvíz a Szánas-patak melletti részen.²²

A feltárási K-i részén, több helyen a bolgárkertészet épületeit egy 1–1,5 m mély tereplépcső határolta, amelynek oldalát kövekkel, téglákkal rakták ki, mivel a jelenkorban a patakok nagyobb áradása a mélyebben fekvő K-i részt előntette.²³ A DNy-i szélén, a Szánas-patak többszörös korrekciójával kapcsolatos talajmódosulások figyelhetők meg. A jelenkori humuszos, kevert talaj alatt D-en sárga, homokos felület húzódott a Szánas-patak felé eső részen 30–35 cm vastagon, É felé fokozatosan elvékonyodva. Feltehetően akkor töltötték fel vele a felületet, amikor a Szánas-patak hídját építették és korrigálták a patak medrét.²⁴

A késő bronzkori többretegű temetőben a pilinyi kultúra zagyvapálfalvai csoportjának korábbi hamvasztásos sírjai mellett Kyjatice-temetkezések is előkerültek, három objektumban pedig korhasztásos, zsugorított temetkezés volt. A feltárási felület közepe táján Ny-on és K-en egyaránt nagyobb, terméskövekkel borított felületek alatt sűrűn feküdtek egymás mellett és alatt a sírok, de hasonló sűrűségűek voltak az É-i sávban, a 2007-es próbafeltárási B/I/B árkának szomszédságában is. A temetkezések D felé ritkultak. A késő bronzkori sírok beásását a talaj adottságai miatt csak igen ritkán lehetett megfigyelni.

A temetőrészben hat hamvasztásos sírtípus fordult elő:

I/A. Egy urnás (egy halottas?) temetkezések. Ezeknél a hamvakkal és a részben égett tárgyakkal teli urnákat szájjal lefelé fordított tállakkal fedték le. Az urnákat – a korábban előkerült sírokhoz hasonlóan – általában még egy kőlappal is letakarták (2. kép 2.).²⁵ Egy részüknél az urna alatt is volt kőlap.

I/B. Egy urnás (egy halottas?) temetkezések, kísérőedényekkel.

Az I/A–I/B típusú sírok a felület É-i felében sűrűsödtek, D felé ritkultak.

II. Több halottas, családi(?) temetkezések (2. kép 3–4.).²⁶ Egymás mellett – azonos szinten – feküdtek az urnák, körberakva kísérőedényekkel. Itt is előfordult a

bordered the bed of the streamlet in the north. Its bank could also be observed. The gravel layer ended here on the bank of the other ancient streamlet bed in the eastern part of the excavation territory.²¹ The filling of the former bed of the Tarján streamlet had a similar colour and structure as that of the Szánas streamlet with the only difference that it contained only a few archaeological finds mixed with modern ones. The western bank of the ancient bed of Tarján streamlet had already desiccated by historical times. Nevertheless, only a few features were found here from the Bronze Age. Desiccation continued in the Imperial period since a few Imperial period features found in the SE part of the excavation territory at the confluence of the Tarján and the Szánas streamlets were located farther to the east and they were dug deeper than the Bronze Age features. The ground water level rose in the modern period at the Szánas streamlet, probably because of its regulation.²²

A 1–1.5 m deep bench bordered the buildings of the market-garden at a few places in the eastern part of the excavation territory, which was reinforced with stones and bricks since larger floods could inundate the lower eastern part in the modern period.²³ Soil modifications connected with the repeated regulation of Szánas streamlet can be observed at the SW edge. A 30–35 cm thick, northwards gradually thinning yellow sandy surface lay under the modern humic, mixed soil in the south toward the Szánas streamlet. The territory was probably filled in with it at the time of the construction of the bridge over Szánas streamlet and the correction of the streamlet bed.²⁴

Beside the earlier cremation burials of the Zagyvapálfalva group of the Piliny culture, Kyjatice burials and in three features inhumation burials with crouched skeletons were found in the late Bronze Age multi-layered cemetery. In the west and in the east in the centre of the excavation territory, the graves lay close to one another both horizontally and vertically under surfaces covered with rocks and a similar density was observed in the northern zone next to trench B/I/B of the test excavation of 2007. A gradually lower density was found toward south. The pits of the late-Bronze Age graves could rarely be observed because of the character of the soil.

Six cremation burial types were found in the cemetery fragment:

22 Itt egy császárkori kemence átégett falának körvonala a feltört talajvíz alatt rajzolódott ki!

23 A környező házak lakosainak elmondása szerint itt, és a 2007-es próbafeltárási „A” felületén mocsaras, vizes nádasok borították a szittyós felszínt még az 1960-as évek elején is.

24 Ezt vágta át a bolgárkertészet pár jelenkori beásása, lemélyülve a fekete, agyagos ősmederbe.

25 A jelenkori bolygatások miatt több síron nem volt kőlap, így eldönthetetlen, hogy eredetileg kővel fedettek voltak-e.

26 2007-ben is került elő hasonló.

21 This could also be documented during the excavation preceding a TESCO investment in the neighbourhood. The modern regulated bed of the Tarján streamlet can be found much farther to the east.

22 The outlines of the burnt walls of an Imperial period oven appeared under the seeping ground water.

23 According to the inhabitants of the neighbouring houses, waterlogged territories with reed had covered surface „A” of the 2007 test excavation even in the early 1960’s.

24 This was intersected by a few modern pits of the market-garden, which had been dug into the black clayey ancient bed.

kőlapos lefedés illetve a kőlap az urnák – vagy egy részük – alatt. Elszórtan főleg a felület É-i felében fordultak elő.

III. Egy urnás (Kyjatice) sírok kőkeret nélkül, kíséredényekkel. Az urnák egy része mellett egy állatcsont is feküdt, a halott utolsó útjára adott étel maradványaként (2. kép 5.). Ez utóbbi temetkezések elszórtan jelentkeztek a feltárás középső sávjában, és D felé sűrűsödtek.

IV. Kőkeretes, egy halottas(?) temetkezések egy urnával.²⁷ Nagyrészt a feltárási felület középső sávjában sűrűsödtek (2. kép 6.; 3. kép 1–2.).

V. Kőkeretes családi temetkezések, több urnával és kíséredénnyel: (3. kép 3–4.). A feltárási felület É-i harmadában illetve a középső sáv K-i felében sűrűsödtek.

VI. A hamvasztásos temetkezések között említendő meg a 450. objektum, a felület Ny-i szélén.²⁸ Nagyobb foltban jelentkező hamvak és kalcinált csontok – köztük egy deformált bronzlemez (karperec?) töredéke – utalt egy szórt hamvas sírra (3. kép 5.).²⁹

A 2007-es feltárás hamvasztásos sírjainak tárgyai: fül- és halántékkarikák, gyűrűk, karperecek, tűk, pitykék, különböző csüngők és gyöngyök³⁰ száma a 2008-as megelőző feltárás során tovább bővült. Az esetek túlnyomó részében az urnákban, a hamvak között feküdtek a tárgyak (6. kép 1.)³¹, de kerültek elő bronzleletek az urnákon kívül is (6. kép 2–4.).³² A bronztárgyak és üvegyöngyök egy része szintén megolvadt a máglyán.³³

Az említett tárgyfajták sorát bővítették a különböző típusú borotvák (7. kép 1–7.), vésők (8. kép 9–10.), csipeszek (9. kép 16–18.), sarlók (9. kép 1–15.), lándzsák (8. kép 6–7.), nyílhegy (8. kép 8.), török és törpengék (8. kép 1–5.) valamint balták (8. kép 11–13.).³⁴

A használati tárgyak és fegyverek részben az urnákban,³⁵ részben azokon kívül, vagy alattuk feküdtek a sírokban. A tárgyak egy része (tőr, lándzsa, szárnyas balta) miniatűr változatban is előfordult.³⁶

A mellékletül adott – fentebb felsorolt – tárgyaknál felvetődik a kérdés, hogy a mellékletadás köthető-e konzekvensen nemhez és esetleg életkorhoz. Mivel az antro-

I/A. Burials with one urn (one dead?). The urns filled in with the ashes and partly burnt objects were covered with bowls turned with the mouths down. Similarly to formerly uncovered graves, the urns were generally also covered with a stone slab²⁵ (Fig. 2. 2). In a few graves there was another stone slab under the urn.

I/B. Burials with one urn (one dead?) and accompanying vessels

Graves of types I/A and I/B clustered in the northern part of the surface and fewer were found in the south.

II. Family(?) burials with more than one dead (Fig. 2. 3–4).²⁶ The urns lay side by side on the same level surrounded with accompanying vessels. Stone slab covers and stone slabs under all or a few urns occurred here as well. They were scattered especially in the northern part of the territory.

III. Graves with one urn (Kyjatice) without stone frames and with accompanying vessels. An animal bone lay beside a few urns: the food remains given to the dead to the last journey (Fig. 2. 5). These graves were scattered in the central zone of the excavation territory and they were more densely distributed in the south.

IV. Graves with stone frames, one dead(?) and one urn.²⁷ Most of them clustered in the central zone of the excavation territory (Fig. 2. 6; Fig. 3. 1–2).

V. Family burials with stone frames, more than one urn and accompanying vessels: (Fig. 3. 3–4). They clustered in the northern third and the eastern half of the central zone of the excavation territory.

VI. Feature no. 450 at the western edge of the surface can also be mentioned among the cremation burials.²⁸ A large heap of ashes and calcined bones and the fragment of a deformed bronze plaque (bracelet?) among them indicated a grave with scattered ashes (Fig. 3. 5).²⁹

The number of the objects of the cremation burials uncovered in 2007 – ear- and lock-rings, finger-rings, bracelets, pins, spangles, various pendants and beads³⁰ – increased during the investment-led excavation in 2008. The objects generally lay in the urns among the ashes³¹ (Fig. 6. 1) although a few bronze finds lay outside

27 2007-ben csak egy kőkeretes sír került elő: GUBA-VADAY 2007, 3. kép 1/A-B

28 Közvetlenül a gázvezeték mellett.

29 A hamvak közül és mellől nem került elő kerámia! A bronzlemez sajnos nem alkalmas pontosabb kronológiai besorolásra a temetőn belül.

30 Vö: GUBA-VADAY 2007, 5. kép 8; 8. kép 1–8; 11. kép

31 Ld. pl. a 2007-es feltárás anyagából: GUBA-VADAY 2007, 11. kép

32 A temető Hillebrand Jenő és Dornyay Béla által feltárt, illetve a Kubinyi Ferenc Múzeumba került szórvány sírjaiból is ismertek.

33 A 2007-es feltárás leletei között is megfigyelhető: GUBA-VADAY 2007, 11. kép

34 A bronzleletek nagyobb része ezeknél is égett, olvadt volt, jelezve, hogy a halottal együtt tették a máglyára.

35 A Hillebrand-féle feltárás 165. felnőtt sír urnájában is volt egy kis bronzvéső és egy miniatűr balta. HILLEBRAND 1929, 38, és 17. kép 1–2.

36 A fényképek a bronzokról restaurálás előtt készültek, ugyanis a restaurált daraboknál már nem minden esetben határozható meg, hogy a tárgy sérüléseit természetes korrózió, vagy az égés okozta.

25 Several graves did not have stone slabs because of modern disturbances. Thus it could not be decided if they had ever had slab covers.

26 A similar one was found in 2007 as well.

27 Only a single grave with a stone frame was found in 2007: GUBA-VADAY 2007, Fig. 3. 1/A-B

28 Just beside the gas pipe.

29 No ceramics were found between and around the ashes! The bronze plaque is not suitable for exact chronological grouping within the cemetery.

30 See: GUBA-VADAY 2007, fig. 5. 8; fig. 8. 1–8; fig. 11

31 See e.g. from the excavation material of 2007: GUBA-VADAY 2007, fig. 11

pológiai anyag feldolgozása még nem fejeződött be,³⁷ jelenleg csak egyes esetekben áll rendelkezésre embertani nem-, és életkor-meghatározás. Néha ugyan a mellékletek utalnak a halott nemére, de mivel az is előfordul, hogy több halottat temettek el egy-, és természetesen több-urnás sírba, így ezekben az esetekben a régészeti megfigyelés nem alkalmas egyértelmű, biztos meghatározásra, amennyiben a tárgyat nem a hamvakat tartalmazó urnába, hanem mellé tették. A mellékletül adott leletek megoszlását mutatja sírtípus-csoportonként a 17. és 18. kép. A számszerű összehasonlítás csak relatív lehet, mivel a sírcsoportok melléklet szerint feldolgozott sírszáma eltérő és viszonylag kisszámú az egyes sírtípusoknál.³⁸

A használati tárgyak közül a borotvák különböző típusú képviselnek (7. kép 1-2., 5-8.).³⁹ A 1221. temetkezésben két borotva volt a sírban (7. kép 3-4.).⁴⁰ Csak két sírtípusnál (I. és IV.) fordult elő.

Ugyancsak használati eszköz a csipesz (9. kép 16-18.)⁴¹ és véső (8. kép 9-10.).⁴² Az előbbi csak az I. sírtípusnál, az utóbbi csak a II. sírtípusnál volt meg. Hillebrand feltárását megelőzően – a jelenkori temető K-i szélén, az egykori Huszár-birtokon – került elő egy nagyobb csipesz,⁴³ kisebb példányát közölte Kemenczei Tibor Piliny, Borsosról.⁴⁴

A – feltehetően rangot is jelző – fegyvermellékletek között volt egy használati méretű lándzsa szándékosan eltört darabja a IV. sírtípus temetkezésében (8. kép 6.),⁴⁵ és miniatűr változata (8. kép 7.)⁴⁶ II. típusú temetkezésben, valamint egy nyílhegy (8. kép 8.)⁴⁷ az V. sírtípus temetkezésében. Használati méretű törpengék az I. és II. sírtípusnál (8. kép 1-3.),⁴⁸ miniatűr török (8. kép 4-5.)⁴⁹

the urns (Fig. 6. 2-4).³² A few bronze objects and glass beads melted on the pyre.³³

Various types of razors (Fig. 7. 1-7), chisels (Fig. 8. 9-10), tweezers (Fig. 9. 16-18), sickles (Fig. 9. 1-15), spears (Fig. 8. 6-7), arrowheads (Fig. 8. 8), daggers and dagger blades (Fig. 8. 1-5) and axes (Fig. 8. 11-13) enriched the variety of the object types.³⁴

The articles of use and the weapons lay either in the urns³⁵ or outside or under them. A few object types (daggers, spears, winged axes) occurred in a miniature version as well.³⁶

The question arises if the grave furniture can consequently be associated with the sex or perhaps the age. As the analysis of the anthropological material has not yet been finished,³⁷ the determination of the anthropological age and sex could be made only in a few cases. Sometimes the grave furniture implies the sex of the dead but as more than one dead could be buried in a grave with one and naturally more than one urn, this archaeological observation does not lead to an evident determination when the object was placed beside the urn and not put in it together with the ashes. Figures 17 and 18 illustrate the distribution of the grave furniture by grave type groups. The quantitative comparison is only relative as the number of graves in the grave groups analysed according to the grave furniture is not uniform and it is relatively low at the individual grave types.³⁸

From among the articles of use, razors represent various types³⁹ (Fig. 7. 1-2, 5-8). There were two razors in grave no. 1221⁴⁰ (Fig. 7. 3-4). They occurred at only two grave types (nos. I. and IV).

37 Az antropológiai meghatározásért Köhler Kittinek itt is köszönetet mondunk, aki már feldolgozta a 2007-es feltárás embertani anyagát: A Pilinyi kultúra hamvasztott embertani leletei Zagyvapálfalva lelőhelyéről (ÉK-Magyarország) – Physical anthropological finds from the Piliny culture unearthed at Zagyvapálfalva (NE Hungary). In: „Interkulturális kapcsolatok a Közép-Duna medencében a bronzkorban” Tata, 2008. szept. 27-30. in print

38 I. sírtípus: 15 temetkezés; II. sírtípus: 2 temetkezés, közülük az egyik ötúrnás családi sír; a III. sírtípus: egy sír; a IV. sírtípus: 8 temetkezés; az V. sírtípus: egy kétúrnás sír.

39 1271. objektum: KFM. ltsz. 2009.1.441.1.; 1090. objektum: KFM. ltsz. 2009.1.313.1.; 1275. objektum: KFM. ltsz. 2009.1.443.2.; 649. objektum: KFM. ltsz. 2009.1.153.1.; 1332. objektum: KFM. ltsz. 2009.1.573.4.; 1295. objektum: KFM. ltsz. 2009.1.449.1.

40 A hamvak közül került elő az egyik – égett – borotva féltört darabja: 1221. objektum: KFM. ltsz. 2009.1.433.1. (7. kép 4.). Az urna alatt egymásra tett kövek feküdtek, közöttük volt a második, kisebb méretű borotva: KFM. ltsz. 2009.1.433.2. (7. kép 3.).

41 632. objektum: KFM. ltsz. 2009.1.145.2.; 634. objektum: KFM. ltsz. 2009.1.147.2.; 505. objektum: KFM. ltsz. 2009.1.113.1.1-2.

42 1159. objektum: KFM. ltsz. 2009.1.412.1.; 1103. objektum: KFM. ltsz. 2009.1.402.1.

43 HILLEBRAND 1923-26, 61, 63, 18. kép 2.

44 KEMENCZEI 1967, 296, Abb. 17. 12.

45 648. objektum: KFM. ltsz. 2009.1.152.1.

46 1156. objektum: KFM. ltsz. 2009.1.408.1.

47 1210. objektum: KFM. ltsz. 2009.1.428.2.

48 346. objektum: KFM. ltsz. 2009.1.36.1.; 1156. objektum: KFM. ltsz. 2009.1.559.1.; 1090. objektum: KFM. ltsz. 2009.1.313.2.

49 1210. objektum: KFM. ltsz. 2009.1.428.3.; 1209. objektum: KFM. ltsz. 2009.1.426.1.

32 They are known from the graves uncovered by Henő Hillebrand and Béla Dornyay and the stray burials taken into the Kubinyi Ferenc Museum.

33 It could also be observed on the finds of the 2007 excavation: GUBA-VADAY 2007, fig. 11

34 Most of the bronze objects were burnt and molten implying that they were put on the pyre with the dead.

35 There were a small bronze chisel and a miniature axe in the urn of grave no. 165 of an adult unearthed by Hillebrand. HILLEBRAND 1929, 38, and fig. 17. 1-2

36 The photos were taken of the bronze objects before conservation since it cannot always be determined on the conserved items if the injuries were caused by natural corrosion or burning.

37 We are grateful to Kitti Köhler for the anthropological determination. She has already analysed the anthropological material of the excavation of 2007: KÖHLER 2008 in print

38 Grave type I: 15 burials; grave type II: 2 burials, one of them a family grave with five urns; grave type III: a single grave; grave type IV: 8 burials; grave type V: a single grave with two urns.

39 Feature no. 1271: KFM. inv. no.: 2009.1.441.1.; feature no. 1090: KFM. inv. no.: 2009.1.313.1.; feature no. 1275: KFM. inv. no.: 2009.1.443.2.; feature no. 649: KFM. inv. no.: 2009.1.153.1.; feature no. 1332: KFM. inv. no.: 2009.1.573.4.; feature no. 1295: KFM. inv. no.: 2009.1.449.1.

40 The broken, burnt half of one of the razors was found among the ashes: feature no. 1221: KFM. inv. no.: 2009.1.433.1 (Fig. 7. 4). The second, smaller razor was found in a heap of stones found under the urn: KFM. inv. no.: 2009.1.433.2 (Fig. 7. 3).

az V. sírtípusú családi temetkezésnél fordultak elő. Használati méretű, három nitszeges tőr a Hillebrand-féle feltárás – egy urnás – 8. sz. sírjában is volt.⁵⁰ Még egy – ugyancsak használati méretű, két vagy három nitszeges – törpenge volt a korábbi feltárások anyagában.⁵¹

Kérdéses, hogy a balta használati tárgynak vagy fegyvernek minősült-e a temetkezési rítus során, ugyanis a fegyverekhez hasonlóan mind használati méretű, mind miniatűr változatban előfordultak. A II. sírtípus öt-urnás családi temetkezésében két halotti urna közé helyeztek egy használati méretű szárnyas baltát (8. kép 13.),⁵² miniatűr változataik az I. és V. sírtípus temetkezéseiben tűntek fel (8. kép 11–12).⁵³

A felsorolt használati tárgyak és fegyverek néhány esetben együttesen is előfordultak a temetkezésekben: használati méretű törpenge borotvával és sarlódarabbal (I. sírtípus: 1090. objektum), használati méretű törpenge miniatűr lándzsával (II. sírtípus: 1156. objektum), borotva sarlódarabbal (IV. sírtípus: 1271. és 1332. objektum), használati méretű nyílhegy miniatűr tőrrel (V. sírtípus: 1210. objektum). A Hillebrand Jenő által feltárt 165. felnőtt sírjában szintén volt egy használati méretű kisebb bronzvéső miniatűr balta kíséretében.⁵⁴

Tweezers⁴¹ (Fig. 9. 16–18) and chisels⁴² (Fig. 8. 9–10) are also articles of use. The former ones appeared only in grave type I, while the latter ones occurred only in grave type II. Larger tweezers were found in the former Huszár land at the eastern edge of the modern cemetery before Hillebrand's excavation,⁴³ and Tibor Kemenczei published a smaller item from Piliny, Borsos.⁴⁴

Among the weapon grave furniture, which probably also marked the rank of the deceased, the deliberately broken fragment of a full-size spear⁴⁵ was found in a burial of grave type IV (Fig. 8. 6), its miniature version⁴⁶ (Fig. 8. 7) occurred in a burial of type II, and an arrowhead⁴⁷ (Fig. 8. 8) was found in a burial of grave type V. Full-sized dagger blades were uncovered in grave types I and II⁴⁸ (Fig. 8. 1–3), while miniature daggers⁴⁹ (Fig. 8. 4–5) appeared in family burials of grave type V. A full-sized dagger with three rivets was found in grave no. 8 with one urn of Hillebrand's excavation.⁵⁰ Another also full-sized dagger blade with two or three rivets can be found in the material of earlier excavations.⁵¹

It is not clear if axes were articles of use or weapons at the burial rites, since they occur both in full size and in miniature versions just like weapons. A full-sized winged axe⁵² (Fig. 8. 13) was placed between two urns in a family grave of grave type II with five urns, while the miniature versions appeared in the burials of grave types I and V.⁵³ (Fig. 8. 11–12)

The listed articles of use and weapons sometimes occurred together in the burials: a full-sized dagger blade with a razor and a sickle fragment (grave type I: feature no. 1090), a full-sized dagger blade with a miniature spear (grave type II: feature no. 1156), a razor with a sickle fragment (grave type IV: features nos. 1271 and 1332), a full-sized arrowhead with a miniature dagger (grave type V: feature no. 1210). There was a full-sized small bronze chisel with a mini-

50 KEMENCZEI 1967, 253, 285. XVII. tábla 5 = Abb. 19. 11.

51 Azonosíthatatlan sírszám és kísérőleletek nélkül: KEMENCZEI 1967, 259, 284–285, XXVII tábla 19 = Abb. 17, 13.

52 1156–1157. objektum között: KFM. ltsz. 2009.1.409.1.

53 1079. objektum: KFM. ltsz. 2009.1.311.1.; 1209–1210. objektum között: KFM. ltsz. 2009.1.427.1.

54 HILLEBRAND 1929, 38, és 17. kép 1–2. Kemenczei Tibor a miniatűr bronzokról szólva a pilinyi kultúra leletei közé sorolta a miniatűr baltát. (KEMENCZEI 1967, 299.) A sír leleteit Hillebrand Jenő képen is közreadta. Publikációja és Kemenczei Tibor 1963-ban befejezett cikkének sírleírása és leleteinek közlése részben eltérő.

Nem szerepel Kemenczei Tibornál sem a sírleírásnál, sem a képanyagban a véső (HILLEBRAND 1929, 17. kép felső sor balról 1. kép), a lunula (HILLEBRAND 1929, 17. kép harmadik sor balról 3. kép.), valamint a többszörösen csavart hajfonatgyűrű-pár: (HILLEBRAND 1929, 17. kép negyedik sor 1–2. kép.). Kemenczei Tibor a 165. sír leleteihez sorol egy pontkörös díszű csontszelencét (Büchse) (KEMENCZEI 1967, 257, XXV. tábla 2.). Feltehetően tévesen került e sír leletei közé, nem valószínű ugyanis, hogy Hillebrand ezt nem közölte volna le, miközben egy csontnyelű árat külön is kiemelt: HILLEBRAND 1929, 38. A sírhoz tartozó további tárgyak azonosítása: Miniatűr szárnyas balta: HILLEBRAND 1929, 17. kép felső sor balról 2. kép = KEMENCZEI 1967, XXIV tábla 10.; Nyél: HILLEBRAND 1929, 17. kép felső sor balról 3. kép = KEMENCZEI 1967, XXIV tábla 6.; Bordázott nyakú tű: HILLEBRAND 1929, 17. kép felső sor balról 4. kép = KEMENCZEI 1967, XXIV tábla 9.; Tű: HILLEBRAND 1929, 17. kép felső sor balról 5. kép = KEMENCZEI 1967, XXIV tábla 14.; Korongos fejű tű: HILLEBRAND 1929, 17. kép felső sor balról 6. kép = KEMENCZEI 1967, XXIV tábla 5. már hiányzik a tű alsó fele.; Pödört fejű tű: HILLEBRAND 1929, 17. kép második sor balról 1. kép = KEMENCZEI 1967, XXIV tábla 7.; Olvadt tárgy: HILLEBRAND 1929, 17. kép második sor balról 2. kép = KEMENCZEI 1967, XXIV tábla 13. alsó töredéke; Olvadt tárgy: HILLEBRAND 1929, 17. kép második sor balról 3. kép = KEMENCZEI 1967, XXIV tábla 13. felső töredéke; Gyűrű: HILLEBRAND 1929, 17. kép harmadik sor balról 1. kép = KEMENCZEI 1967, XXIV tábla 11.; Spirálfejes gyűrű: HILLEBRAND 1929, 17. kép harmadik sor balról 2. kép = KEMENCZEI 1967, XXIV tábla 12. már csak töredéke a spirálfej nélkül.; Spirálgöngy: HILLEBRAND 1929, 17. kép harmadik sor balról 4. kép. = KEMENCZEI 1967, XXIV tábla 8.

41 Feature no. 632: KFM. inv. no.: 2009.1.145.2; feature no. 634: KFM. inv. no.: 2009.1.147.2; feature no. 505: KFM. inv. no.: 2009.1.113.1.1–2

42 Feature no. 1159: KFM. inv. no.: 2009.1.412.1; feature no. 1103: KFM. inv. no.: 2009.1.402.1

43 HILLEBRAND 1923–26, 61, 63, fig. 18. 2

44 KEMENCZEI 1967, 296, Abb. 17. 12

45 Feature no. 648: KFM. inv. no.: 2009.1.152.1

46 Feature no. 1156: KFM. inv. no.: 2009.1.408.1

47 Feature no. 1210: KFM. inv. no.: 2009.1.428.2

48 Feature no. 346: KFM. inv. no.: 2009.1.36.1; feature no. 1156: KFM. inv. no.: 2009.1.559.1; feature no. 1090: KFM. inv. no.: 2009.1.313.2

49 Feature no. 1210: KFM. inv. no.: 2009.1.428.3; feature no. 1209: KFM. inv. no.: 2009.1.426.1

50 KEMENCZEI 1967, 253, 285. plate XVII. 5 = Abb. 19. 11

51 Unidentified grave number without accompanying finds: KEMENCZEI 1967, 259, 284–285, plate XXVII. 19 = Abb. 17, 13

52 Between features nos 1156–1157: KFM. inv. no.: 2009.1.409.1

53 Feature no 1079: KFM. inv. no.: 2009.1.311.1; between features nos 1209–1210: KFM. inv. no.: 2009.1.427.1

A tárgyak egy részénél – a halottal együtt történő égetés miatt – nem lehet bizonyosan megállapítani a szándékos rongálást.⁵⁵ Csak a 7. kép 4. – hamvak közé helyezett – fél borotvánál⁵⁶ vethető fel a szándékosság. A sarlókat (9. kép 1–15.)⁵⁷ minden esetben eltörték. A fegyverek közül a meghajlított (8. kép 1.) és eltört pengéken (8. kép 2.)⁵⁸ kívül a használati méretű lándzsán is szándékos darabolás látszik (8. kép 6.). A vésők és csipeszek – bár eltérő nagyságúak – de minden esetben használati méretűek, rongálás nyomát nem mutatják. A zagyvapálfalvi temető 2008-ban feltárt részének anyaga alapján úgy tűnik, hogy csak az éles vágófelületű tárgyakat rongálták meg szándékosan. A jelenség a hiedelemvilágra és a temetkezési szertartásra egyaránt utal.

A nem, illetve életkor alapján eddig azonosított sírok közül darabolt sarlók egy gyermek,⁵⁹ egy kérdéses nemű idősebb felnőtt⁶⁰ és két nő⁶¹ mellékletei voltak. Ez jelzi, hogy életkorhoz nem köthető a sarlók mellékletadási szokása. Mind férfi, mind női sírba tettek borotvákat – de a temetőrészletben minden esetben felnőtt mellé.

A hamvasztásos sírokon kívül három korhasztásos temetkezés is napvilágot látott. Az I/A épület Ny-i fala mellett, azon kívül, építési hulladékkal, jelenkori üveg-, és bronzkori edénytöredékekkel kevert, bolygatott területen került elő az első sír maradványa: egy felnőtt jobb femurja, alatta egy mandibula felével (499. objektum).⁶² A második (595. objektum) sírt a szántás megsértette, megsemmisítve a combcsont felső részét. A bal oldalán fekvő halottat É–D irányban zsugorított helyzetben temették el. Mellette, a D-i részen egy edény alsó része került elő. A halottat a pleisztocén kori kavicsos rétegre fektették (4. kép 1. az edény; 3: a sír fotója és rajza).⁶³ A harmadik sírban (907. objektum) egy bal oldalán fekvő, erősen zsugorított helyzetű gyermekváz feküdt

ature axe in grave no. 165 of an adult uncovered by Jenő Hillebrand.⁵⁴

Deliberate spoiling cannot certainly be determined at a few objects because they were burned with the dead.⁵⁵ Deliberate breaking can only be supposed in the case of the half razor⁵⁶ in fig. 7. 4, which was found among the ashes. All the sickles⁵⁷ (Fig. 9. 1–15) were broken. From among the weapons, deliberate breaking can be seen on the full-sized spear (Fig. 8. 6) just like on the bent (Fig. 8. 1) and broken blades (Fig. 8. 2).⁵⁸ The chisels and the tweezers were of different measurements

55 A 7. kép 6. borotva(?) töredék erősen égett.

56 1221. objektum: KFM. ltsz. 2009.1.433.1.

57 320. objektum: KFM. ltsz. 2009.1.26.1.; 706. objektum: KFM. ltsz. 2009.1.181.1.; 999. objektum: KFM. ltsz. 2009.1.298.1.; 413. objektum: KFM. ltsz. 2009.1.78.1.; 1332. objektum: KFM. ltsz. 2009.1.573.1.; 1344. objektum: KFM. ltsz. 2009.1.576.1.; 1275. objektum: KFM. ltsz. 2009.1.443.1.; 936. objektum: KFM. ltsz. 2009.1.241.1.; 862. objektum: KFM. ltsz. 2009.1.221.1.; 1211. objektum: KFM. ltsz. 2009.1.540.1.; 914. objektum: KFM. ltsz. 2009.1.228.1.; 1348. objektum: KFM. ltsz. 2009.1.599.1.; 1171. objektum: KFM. ltsz. 2009.1.415.1.; 1271. objektum: KFM. ltsz. 2009.1.441.2.; 922. objektum: KFM. ltsz. 2009.1.234.1.

58 Talán a 8. kép 3. is.

59 1171. sír: gyermek – infans I.

60 413. sír: adultus–maturus.

61 1332. (gyűrű és lunula) és 922. (spirálgöngy) sírok egyéb leletei alapján.

62 Feltehetően ugyanehhez a csontvázhhoz tartozott az a koponya-tető töredéke, amely a 279-es – ugyancsak az építés során feldúlt objektum – kevert anyagában volt.

63 Adultus korú (30–40 éves) egyén, hiányos, közepes megtartású postcraniális maradványokból áll (bal oldali femur; jobb oldali tibia diaphysise és felső epiphysise; bal oldali clavícula töredéke; néhány hátcsigolya és kézközépcsont töredéke). A nemet a rendelkezésre álló csontmaradványok alapján nem lehetett bizonyossággal meghatározni!

54 HILLEBRAND 1929, 38, and fig. 17. 1–2. Tibor Kemenczei grouped the miniature axe to the finds of the Piliny culture in the discussion of miniature bronze objects. (KEMENCZEI 1967, 299) Jenő Hillebrand also published the illustrations of the finds of the grave. His publication and the description of the grave and its finds in Tibor Kemenczei's article closed in 1963 are not totally identical.

The chisel (HILLEBRAND 1929, fig. 17. 1st picture from the left in the top row), the lunula (HILLEBRAND 1929, fig. 17. 3rd picture from the left in the 3rd row), and the pair of multiply twisted lock-rings (HILLEBRAND 1929, fig. 17. 1st and 2nd pictures in the 4th row) are missing from Tibor Kemenczei's description and the illustration of the grave. Tibor Kemenczei grouped to the finds of grave no. 165 a bone case decorated with dots-and-circles (Büchse) (KEMENCZEI 1967, 257, Plate XXV. 2). This was probably grouped among the finds of this grave by mistake since it is improbable that Hillebrand had omitted it from his publication while he paid special attention to a bone-handled awl: HILLEBRAND 1929, 38. Identification of other objects from the grave: Miniature winged axe: HILLEBRAND 1929, fig. 17. 2nd picture from the left in the top row = KEMENCZEI 1967, plate XXIV. 10; Handle: HILLEBRAND 1929, fig. 17. 3rd picture from the left in the top row = KEMENCZEI 1967, plate XXIV. 6; Pin of a ribbed neck: HILLEBRAND 1929, fig. 17. 4th picture from the left in the top row = KEMENCZEI 1967, plate XXIV. 9; Pin: HILLEBRAND 1929, fig. 17. 5th picture from the left in the top row = KEMENCZEI 1967, plate XXIV. 14; Disc-headed pin: HILLEBRAND 1929, fig. 17. 6th picture from the left in the top row = KEMENCZEI 1967, plate XXIV. 5 the lower half of the pin is missing; Coil-headed pin: HILLEBRAND 1929, fig. 17. 1st picture from the left in the 2nd row = KEMENCZEI 1967, plate XXIV. 7; Molten object: HILLEBRAND 1929, fig. 17. 2nd picture from the left in the 2nd row = KEMENCZEI 1967, plate XXIV. 13, lower fragment; Molten object: HILLEBRAND 1929, fig. 17. 3rd picture from the left in the 2nd row = KEMENCZEI 1967, plate XXIV. 13, upper fragment; Ring: HILLEBRAND 1929, fig. 17. 1st picture from the left in the 3rd row = KEMENCZEI 1967, plate XXIV. 11; Spiral-headed ring: HILLEBRAND 1929, fig. 17. 2nd picture from the left in the 3rd row = KEMENCZEI 1967, plate XXIV. 12, only a fragment without the spiral head; Spiral bead: HILLEBRAND 1929, fig. 17. 4th picture from the left in the 3rd row = KEMENCZEI 1967, plate XXIV. 8

55 The razor (?) fragment in fig. 7. 6 is strongly burnt.

56 Feature no. 1221: KFM. inv. no.: 2009.1.433.1

57 Feature no. 320: KFM. inv. no. 2009.1.26.1; feature no. 706: KFM. inv. no.: 2009.1.181.1; feature no. 999: KFM. inv. no.: 2009.1.298.1; feature no. 413: KFM. inv. no.: 2009.1.78.1; feature no. 1332: KFM. inv. no.: 2009.1.573.1; feature no. 1344: KFM. inv. no.: 2009.1.576.1; feature no. 1275: KFM. inv. no.: 2009.1.443.1; feature no. 936: KFM. inv. no.: 2009.1.241.1; feature no. 862: KFM. inv. no.: 2009.1.221.1; feature no. 1211: KFM. inv. no.: 2009.1.540.1; feature no. 914: KFM. inv. no.: 2009.1.228.1; feature no. 1348: KFM. inv. no.: 2009.1.599.1; feature no. 1171: KFM. inv. no.: 2009.1.415.1; feature no. 1271: KFM. inv. no.: 2009.1.441.2; feature no. 922: KFM. inv. no.: 2009.1.234.1

58 Perhaps also fig. 8. 3

Ny-K tájolásban.⁶⁴ Melléklete nem volt. A sír alja a mellette fekvő, 863. sz. késő bronzkori urnasírnál kissé magasabban volt, megásásakor nem sértették meg az urnát (4. kép 2.). A csontvázas sírok közül az 595. sz. temetkezéshez köthető csak melléklet. A sárgás téglaszínű, jól iszapolt, jó kivitelű edény pereme alatt vízszintes hornyolások futnak, egy keskeny, vízszintes állású, lécszerű bütyökkel tagolva. Anyagában és kivitelében egyaránt idegen mind a pilinyi, mind a Kyjatice kerámiától. Erdélyi István ipolytölgyesi feltárásán került elő egy hasonló – bronzkorinak meghatározott – perem-töredék.⁶⁵ Talán a lelőhely korai periódusát jelzi.⁶⁶

Az ásatási terület D-i részén – a Szánas-patak mederkorrekciójától részben elpusztítva – az egykori partparton tártunk fel egy nagy kiterjedésű, szabálytalan szélű, vastagon vörösre égett területet (5. kép 1-2.), nagyobb égett fadarabokkal (5. kép 4.), faszénnel és hamuval fedve.⁶⁷ Nyugati szélén – beleégyve a területbe – egy késő bronzkori nagyobb edény került elő hamvak nélkül (5. kép 2-3). Ez a vízparti terület lehetett a késő bronzkori temető egykori vagy egyik *ustrinuma*, az említett edény pedig talán a halotti szertartáshoz tartozhatott. Az *ustrinum* K-i szélét több Árpád-kori beásás semmisítette meg (5. kép 5.).

A császárkori telep két periódusát lehetett elkülöníteni. Az első periódus – már 2007-ben is megfigyelt – kelta etnikumú teleprészén további házak, kemencék, hulladék-, és tárolóvermek láttak napvilágot. A Kr. u. 2. sz. végére–3. sz. első évtizedeire keltezhető kelta anyag mellett előfordult a quad és – a periódust pontosabban datáló – római kereskedelmi áru is.⁶⁸ A közeli kazári telep feltárása során már meg lehetett állapítani, hogy a település kelta alaplakosságú volt. Kereskedtek a szomszédos quadokkal, eljutott hozzájuk a pannoniai kereskedelmi áru,⁶⁹ sőt Pannonia közvetítésével germaniai

but all were full-sized and unspoiled. According to the material of the fragment of the Zagvapálfalva cemetery uncovered in 2008, only the objects with sharp cutting edges were intentionally spoiled. This phenomenon can root in the world of beliefs and also in the burial rite.

Regarding the graves in which the sex and the age of the dead has been identified, fragmented sickles were placed beside a child,⁵⁹ an older adult of an unidentified sex⁶⁰ and two women.⁶¹ This means that age was not determinant regarding sickle grave furniture. Razors were placed into the graves of both males and females in the cemetery fragment but always beside adults.

There were three inhumation burials beside the cremation ones. The remains of the first grave were found outside of the W wall of building I/A on a disturbed surface with mixed construction debris, modern glass fragments and Bronze Age shards: the right femur of an adult with half of the mandible under it (feature no. 499).⁶² Ploughing disturbed the 2nd grave (feature no. 595) destroying the upper part of the thighbone. The dead lay crouched on the left side in a N-S direction. The lower part of the vessel was found beside it on the southern side. The body was laid on the Pleistocene gravel layer⁶³ (Fig. 4. 1 vessel; 3: photo and drawing of the grave). The crouched skeleton of a child lay on the left side in a W-E orientation in the 3rd grave (feature no. 907).⁶⁴ It did not have grave furniture. The bottom of the grave was somewhat higher than that of the late Bronze Age urn grave no. 863, and the urn was not hurt at the digging of the grave (Fig. 4. 2). From among the inhumation burials, only grave no. 595 contained grave furniture: a yellowish brick coloured, finely levigated and finished vessel with horizontal grooves under the rim and a narrow, horizontal ridge-shaped knob. Its material and execution are alien both in the Piliny and the Kyjatice materials. A similar rim fragment was found and determined as a Bronze Age find at István Erdélyi's excavation at Ipolytölgyes.⁶⁵ Perhaps it represents the presence of an early phase at the site.⁶⁶

64 Infans I. korú (5-6 éves) gyermek, közepes megtartású koponya- és vázmaradványok. Az életkort a hosszúcsontok becsült hossza és a fogak fejlettsége alapján állapítottuk meg.

65 ERDÉYI I. – LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, M.: Osada z doby rímskej v Ipolytölgyesi v Mad'arsku. (Siedlung aus der Römerzeit in Ipolytölgyes in Ungarn) Východoslovenský Pravek 1971. 51-72.1971, 54, Obr. 3.1.

66 Kiss Viktória és Kulcsár Gabriella meghatározását itt is megköszönjük.

67 Néhány helyen megbolygatták a későbbi beásásokkal.

68 Sávos, piros festésű, és hasonlóan festett rádli díszítésű, márványos festésű és mázas kerámia mellett terra sigillata töredékek is.

69 VADAY A.: Kazár (többkorszakú régészeti lelőhely), Kazár (a multi-period archaeological site) In: Régészeti kutatások Magyarországon – Archaeological Investigations in Hungary 2003. Budapest, 2004. 51-64.; VADAY A.: Kazár (többkorszakú régészeti lelőhely feltárásának előzetes jelentése) Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XXVII-XXVIII(2003-2004) 203-216.; VADAY A.: Kazár (többkorszakú régészeti lelőhely feltárásának előzetes jelentése II. (Kazár, Vorbericht über die Freilegung eines mehrperiodigen Fundortes II.) NMMÉ XXIX(2005) 147-156.; VADAY A.: Kazár – többkorszakú régészeti lelőhely. Előzetes jelentés II. (Kazár – a multi period archaeological site. Preliminary report II.) In: Régészeti kutatások Magyarországon – Archaeological Investigations in Hungary 2005. Budapest, 2006. 99-108.

59 Grave no. 1171: child – infans 1. Kitti Köhler's determination

60 Grave no. 413: adult-mature. Kitti Köhler's determination

61 According to the rest of the finds of graves nos 1332 (ring and lunula) and 922 (spiral bead)

62 The fragment of the calvaria found in the mixed material of the also disturbed feature no. 279 probably belonged to this skeleton.

63 An adult (30-40 years old) individual. The medium preserved postcranial skeleton was found (left femur, diaphysis and proximal epiphysis of the right tibia, a fragment of the left clavicle, a few fragments of the thoracic vertebrae and the metacarpals). The bone remains are not sufficient for the determination of the sex. Kitti Köhler's determination.

64 A child of infans 1 age (5-6 years old). Medium well preserved skull and postcranial skeleton. The age was determined from the estimated length of the long bones and the teeth. Kitti Köhler's determination.

65 ERDÉYI I. – LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, M.: Osada z doby rímskej v Ipolytölgyesi v Mad'arsku. (Siedlung aus der Römerzeit in Ipolytölgyes in Ungarn) Východoslovenský Pravek 1971. 51-72.1971, 54, Obr. 3.1

66 Viktória Kiss and Gabriella Kulcsár's determination for which we are grateful.

terra sigillata is. Salgótarján és Kazár anyagát összehasonlítva megállapítható, hogy Kazáron a kelta anyag dominált, Salgótarjánban ez kevesebb, de itt lényegesen több a quad és római anyag. Mivel a salgótarjáni lelőhely feldolgozása még nem fejeződött be, kérdéses, hogy fentebb említett eltérés magyarázata a lelőhelyek kisebb kronológiai különbségében, vagy a salgótarjáni lelőhely kereskedelmi úthoz való közelségében keresendő-e.

A korai telepperiódus objektumainak egy része tűznek esett áldozatul.⁷⁰ Ezeknél az objektumoknál nem lehetett az egykori megújítás nyomát megfigyelni. A telepszerkezet az idők múltával megváltozott, erre utalt többek között a 295. földbe mélyített épület, amely csak részben töltődött fel és a későbbiekben ezt a mélyedést használták fel másodlagos funkcióban. A 246. korai ház szintén leégett, egykoron eltakarított paticsfal töredékei között egy egygombos erős profilú fibula is alátámasztotta a periódus keletkezését.

A Kr. u. 4. századi második telepperiódus leletanyaga újabb meglepetéssel szolgált, ugyanis a késő császárkori kerámia és fémtárgyak mellett csontműhelyre utaló leletanyag is került elő.⁷¹ Nem volt azonban olyan épület, amelyet csontműhelyként lehetett volna azonosítani.⁷² A csontmegmunkáláshoz nincs szükség külön, fedett – csupán e célra készült⁷³ – épületre a barbár⁷⁴ területen, mint a kovács-, fazekas- és fémműves műhelyek esetében. A csontmegmunkálás kevés számú és kisebb méretű szerszáma sem igényel külön tárolóhelyet. Zord időjárás esetén akár lakóházban vagy egyéb fedett helyen,⁷⁵ jó időben akár nyílt terepen is dolgozhattak. A barbaricumban az egyszerűbb tárgyak (tűk, árák, simítók, csontkorcsolyák stb.) készítése hozzátartozhatott a hétköznapi tevékenységekhez. A bonyolultabb, több darabból összetett és díszített tárgyak (pl. fésűk) azonban olyan techni-

A large surface of irregular borders, burnt to a red colour (Fig. 5. 1–2) was uncovered on the southern part of the excavation territory on the one-time bank of the streamlet. The correction of the bed of the Szánas streamlet partly destroyed the feature, which was covered with larger burnt pieces of wood (Fig. 5. 4), charcoal and ash.⁶⁷ A larger late Bronze Age vessel was found without ashes (Fig. 5. 2–3) at its western edge, partly burnt into the surface. This surface on the bank could be the *ustrinum* or one of the *ustrini* of the late Bronze Age cemetery and the vessel could be a requisite of the burial rite. Árpadian period pits destroyed the eastern edge of the *ustrinum* (Fig. 5. 5).

Two periods could be differentiated in the Imperial period settlement. From the first period, which had already been observed in 2007, a few more houses, ovens, refuse and storage pits were uncovered in the settlement fragment inhabited by a Celtic ethnic population. Beside the Celtic material dated from the end of the 2nd century and the first decades of the 3rd century AD, Quadi and Roman imported wares also occurred,⁶⁸ which help the more exact dating of the period. It could be determined during the excavation of a settlement in the nearby Kazár that the settlement had a Celtic basic population. They traded with the neighbouring Quadi, purchased Pannonian goods⁶⁹ and even German Samian wares through Pannonia. When we compare the materials from Salgótarján and Kazár, we find that the Celtic material dominated in Kazár, while this group was smaller in Salgótarján but significantly more Quadi and Roman finds were uncovered. As the analysis of the Salgótarján site has not yet been finished, it cannot be told of this divergence can be explained with chronological differences or the fact that the Salgótarján site lied close to a trading route.

A few features of the early settlement phase were destroyed by fire.⁷⁰ No traces of reconstruction could be observed at these features. The settlement structure changed as it is attested to, among others, by the semi-subterranean building no. 295, which was only partly

70 Pl. a 295. és 482. épületek.

71 Ld. bővebben: SZABÓ A. – VADAY A.: Késő császárkori kutatások a Zagyva-völgyében. A Népvándorlaskor Fialat Kutatóinak XIX. Konferenciáján, 2008-ban Győrben elhangzott előadás (in print).

72 Gyoma 133-as lelőhely szarmata telepén a markomann háborúk utáni településben a különböző objektumok betöltésébe másodlagosan bekerült anyagban volt a meglehetősen sok félkész csont, utalva a helyi csontművességre. A megmunkált csontanyagra ld. CHOYKE, M. A.: Worked animal bone at the Sarmatian site of Gyoma 133. 365–446. In: A. VADAY – L. BARTOSIEWICZ – K. BEREZ – A. M. CHOYKE – Zs. MEDZICHRADSKY – S. PUSZTA – B. SZÉKELY – M. VICZE – T. VIDA: Cultural and Landscape Changes in South-East Hungary II. Prehistoric, Roman Period Barbarian and Late Avar Settlement at Gyoma 133. (Békés County Microregion) Ed.: S. Bökönyi. Budapest, 1996. 365–446, és 322, Fig. 6. az objektumokra.

73 Cseh János Tiszafüredről közölt egy gepida házat, amelyben – fedett helyen – került elő a ház közepén, a padlón kb. 100×60 cm-es ovális felületen 0,5–1 cm vastag csontreszelék-réteg, valamint a ház betöltéséből 20–25 db szarvasagancs és agancsrózsa. CSEH 1986, 4. Másutt viszont hozzátesszi, hogy félkész-, vagy késztermékre utaló lelet nincs Tiszafüreden! CSEH 1986, 7.

74 Kivételt képeznek a római városok, vicusok, ahol műhelykörzetek alakultak ki. Intercisában a táboron kívül és azon belül is került elő műhelyre utaló anyag. Ld. SALAMON 1976b, Taf. 24.

75 A takarítás miatt még az épületen belül sem feltétlenül kerül elő a foglalkozásra utaló anyag.

67 Later pits disturbed it at a few places.

68 Vessels with striped red slip and ones of a similar slip decorated with roulette patterns, marbled and glazed wares and also Samian ware fragments

69 VADAY A.: Kazár (többkorszakú régészeti lelőhely), Kazár (a multi-period archaeological site) In: Régészeti kutatások Magyarországon – Archaeological Investigations in Hungary 2003. Budapest, 2004. 51–64.; VADAY A.: Kazár (többkorszakú régészeti lelőhely feltárásának előzetes jelentése) Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XXVII–XXVIII(2003–2004) 203–216.; VADAY A.: Kazár (többkorszakú régészeti lelőhely feltárásának előzetes jelentése II. (Kazár, Vorbericht über die Freilegung eines mehrperiodigen Fundortes II.) NMMÉ XXIX(2005) 147–156.; VADAY A.: Kazár – többkorszakú régészeti lelőhely. Előzetes jelentés II. (Kazár – a multi period archaeological site. Preliminary report II.) In: Régészeti kutatások Magyarországon – Archaeological Investigations in Hungary 2005. Budapest, 2006. 99–108.

70 E.g. buildings nos. 295 and 482

kai tudást és felszerelést igényeltek, ami már gyakorlott csontfaragó munkájára utal.

A Salgótarján, bevásárlóközponti lelőhelyen összetett, díszített, félkész- és rontott tárgyak és darabolt nyersanyag került elő több objektumból.⁷⁶ Ezek jellege miatt első pillanatban az épületeket csontműhelyként lehetne meghatározni.⁷⁷ Megjegyzendő azonban, hogy a csonttárgyak a korábban felhagyott és/vagy leégett 295. épület betöltésének felső részén – azaz a még sekély mélyedésként látszó felületen – feküdtek. Ez a jelenség egyben a szóban forgó megmunkált csontanyagot a császárkori telep későbbi időszakára keltezte.⁷⁸ A telep egy részének leégett – korábbi planírozási – rétegét jelezték a 289. és 391. objektum ház- és kemencemaradványai, amelyek között előkerült csontletek szintén a telep késői periódusába sorolhatók.⁷⁹ A megmunkált csontanyag legnagyobb része gímszarvas- vagy őzagancs, de előfordul ló-, szarvasmarha-, kutya- és medvecsont is. Közülük két agancs nyersanyag volt: egy elágazó, korona közeli patológiás elváltozású ágrésze, alsó részén vágásnyommal (10. kép 1–3.)⁸⁰ és egy – több helyen le-, és bevágott – agancs (11. kép 1.).⁸¹ Ez utóbbi vadászott állat, a homlokcsapon jól látszik a nyoma a koponyacsonttól való leválasztásnak. Nyersanyag volt még egy szarvasmarhacsont is (11. kép 3.).

A leletek következő csoportján használati nyomok figyelhetők meg. Simító, polírozó csonteszköz egy gímszarvas pata dextrális része, alsó részén kopásnyomokkal (15. kép 1.),⁸² valamint egy szarvasmarha mandibula ugyancsak dextrális vágott darabja, csiszolás-nyomokkal (15. kép 2.).⁸³ A harmadik csiszoló, polírozó eszköz egy kőbalta, törött és csorba oldalán és a balta egyik oldalának felületén jól látszanak a másodlagos felhasználás, csiszolás nyomai (15. kép 3.).⁸⁴ Legérdekesebb egy szarvasagancs ágtöredék. A barázdált felület elnagyolt letisztítása után a szárrészen hosszában kettéhasították.

filled in, and the remaining depression was used in a secondary function. The early house no. 234 also burned down, and a single-button, strong profiled brooch found among the cleared fragments of the daubed wall supported the dating of the phase.

The find material of the second settlement phase from the 4th century AD brought novelties: a find assemblage suggesting the existence of a bone workshop was found⁷¹ beside late Imperial Period ceramics and metal objects. However, no building could be identified as a bone workshop.⁷² No special, roofed building is necessary for bone working⁷³ on a barbarian⁷⁴ territory as opposed to smithies, potteries and metallurgical workshops. The fewer and smaller tools of bone working do not need special storage places. People could work in a house or in a covered space⁷⁵ space in rough weather and outdoors in fair weather. In the Barbaricum, the preparation of simple objects like pins, awls, smoothers and bone skates etc. belonged to the sphere of daily activities. The production of complicated, complex and decorated objects (e.g. combs) demanded technical skills and special tools, which already indicated the work of a skilled bone carver.

Complex, decorated, half-finished and spoiled objects and fragmented raw materials were found in a series of features at the Salgótarján, Shopping centre site.⁷⁶ Judged from these objects, the buildings could at

76 A megmunkálási nyomokat mutató leletek a következő császárkori objektumokhoz köthetők: az egymással összefüggő 289. és 391. égett, omladékos eredetű paticshalom, amelyhez tartozik még a 246. és 290. omladék is. Utóbbi kettőben nem volt megmunkált csontanyag. A 295. két periódusú ház, 482. bolygatott ház, 484. bolygatott kemence, 1002. bolygatott tapasztott padlójú épület, illetve egy jelenkori bolygatásos felület: 1048. objektum.

77 A 1048. és 1002. objektumok padlósíntjén talált tárgyak illetve a 484. kemence kivételével.

78 Az első periódus kelta alaplakosságú teleprészlete a fentebb említett leletek alapján a késő Antoninus-kora Severus-korra keltezhető. A fésűk datálása viszont sokkal későbbi, így nem telepázist, hanem telepperiódust jelez.

79 A 246. objektumból egy egygombos erős profilú fibula korai variánsa is előkerült, de keverten a késői, domináns mennyiségű kerámiaanyaggal, azt is jelezve, hogy a planírozás a korábbi telepázis objektumait is érintette.

80 Choyke Alice szerint tumoros jellegű elváltozás. 1048. objektum. KFM. ltsz. 2009.1.597.1.

81 295. objektum DK-i negyede. KFM. ltsz. 2009.1.17.14.

82 295. objektum DK-i negyede. KFM. ltsz. 2009.1.17.12.

83 295. objektum DK-i negyede. KFM. ltsz. 2009.1.17.13.

84 KFM ltsz. 2009.1.614.1.

71 See in more details: SZABÓ A. – VADAY A.: Késő császárkori kutatások a Zagyva-völgyében. A Népvándorlaskor Fialat Kutatóinak XIX. Konferenciáján, 2008-ban Győrben elhangzott előadás (in print).

72 The many roughed-out bone objects, which implied a bone workshop, were found in the secondarily deposited fillings of various features of the settlement phase following the Marcomann wars in the Sarmatian settlement of Gyoma 113. On the worked bones see: CHOYKE, M. A.: Worked animal bone at the Sarmatian site of Gyoma 133. 365–446. In: A. VADAY – L. BARTOSIEWICZ – K. BEREZ – A. M. CHOYKE – Zs. MEDZICHRADSKY – S. PUSZTA – B. SZÉKELY – M. VICZE – T. VIDA: Cultural and Landscape Changes in South-East Hungary II. Prehistoric, Roman Period Barbarian and Late Avar Settlement at Gyoma 133. (Békés County Microregion) Ed.: S. Bökönyi. Budapest, 1996. 365–446, és 322, Fig. 6. on the features.

73 János Cseh published a Gepid house from Tiszafüred, in which a 0.5–1 cm thick layer of bone splinters was found on an oval surface of 100 cm × 60 cm of the floor in the centre of the house, in a closed space, and 20–25 red deer antlers and antler burrs were recovered from the filling of the house. CSEH 1986, 4. In another publication he adds that no finds suggesting roughed-out or finished products were found at Tiszafüred! CSEH 1986, 7

74 The situation is different in the Roman towns and vicuses where workshop districts evolved. Materials implying workshops were found both inside and outside the fort of Intercisa. See: SALAMON 1976b, Taf. 24

75 Materials implying such an activity are not necessarily found in the houses because of cleaning.

76 Finds with traces of working came from the following Imperial period features: combined features 289 and 391: burnt, collapsed daub heap; debris heaps 246 and 290 also belonged to it. The latter two ones did not contain worked bones. Two-period house no. 295, disturbed house 482, disturbed oven no. 484, building no. 1002 with a disturbed floor, and a modern disturbed surface: feature no. 1048.

Az egyik oldali hasításon csiszolásnyom is látszik a kemény csontállományon, a másikon keresztben több helyen kés vágásnyoma van. Az agancs alsó része vízszintesen vágott, de az egyik oldalon kissé kiemelkedik, ami arra utal, hogy félig átvágta, majd letörte készítője és az éles szilánkos részt lecsiszolta. Az agancsdarab külső felületének elkeskenyedő végét ferdén elvékonyították és lecsiszolták. Itt függőleges irányú, fésűszerű bevagdálás sor látszik. A bevagdálás sor felső részén, az agancs külső felületén végig egy 2,5 mm széles sávban fényes használati nyom figyelhető meg. A darab valószínűleg a fésű készítéséhez használt eszköz, erre utal a bal kéz hüvelykujja számára kivágott mélyedés, valamint a szerszámvég eldolgazása is. Az elkeskenyedő fogazott részt használhatták a fésű fogainak hegyesre csiszolásához és esetleg az után-reszeléshez (15. kép 5.).⁸⁵ A felsoroltak a csontfaragó szerszámai lehetnek. Kérdéses, hogy az előkerült szarvasmarha metatarsus distalis kettétörött darabját – amelyen a caputtól számított 6 és 8 centimétere között keresztirányban fényes használati kopásnyom van – csontmegmunkálásnál használták-e (15. kép 4.).⁸⁶

A csontműhely anyagához tartoznak még a félkész tárgyak és selejtáruk: egy téglalap alakú csontlap, amely – mérete miatt – feltehetően egy púpos hátú fésű félkész merevítő tagja lett volna (12. kép 2.). Sem fűrész, sem reszelő nyoma nem látszik a darabon, ami vonókéses felületmegmunkálásra utal.⁸⁷ Ugyancsak selejt egy kétoldalas csontfésű merevítő tagjának – „X” alakban szétcsúszott – töredéke (12. kép 1.).⁸⁸ A selejtek közül megemlíthető még egy hosszában kettéhasított, mindkét végén levágott agancsszár (11. kép 2.),⁸⁹ és egy kutya-csontból készült törött tű darabja (13. kép 1.).⁹⁰

Kérdéses, hogy a három sérült – régi törésű – tű selejt, vagy a használat során törtek el (13. kép 4–6.). Az egyik tű bordából⁹¹ készült⁹² (13. kép 4.), a másik metatarsusból vagy radiusból⁹³ (13. kép 6.),⁹⁴ a harmadiknál nem állapítható meg sem a faj, sem a csont rész. (13. kép 5.).⁹⁵

A leletanyagban készáruk is voltak: egy barnamedve fog csüngő (13. kép 3.), egy játékkorong (13. kép 2.), egy csontkorcsolya (13. kép 7.), és három kétoldalas csontfésű. A medvefog csüngő furatán nincs használatra utaló nyom!⁹⁶ A játék(?) korong, nagytestű állat hosszúcsontjából készült. Felületén sok készítéskeletkezett bevágás- ill. faragásnyommal. Mindkét oldala

first glance be interpreted as bone workshops.⁷⁷ It should be added, however, that the bone objects lay in the upper part of the earlier abandoned and/or burnt down building no. 295: on the surface of the remaining, small depression. This phenomenon also dated the relevant worked bone material from the later phase of the Imperial period settlement.⁷⁸ The house and oven remains of features nos. 289 and 391 marked the burnt down, former levelling layer of a part of the settlement. The bone finds found in them can also be grouped in the late period of the settlement.⁷⁹ The majority of the worked bone material consisted of red and row deer antlers although horse, cattle, dog and bear bones also occurred. From them, two antlers were raw materials: a forking tine of a pathologic deformation close to the crown with a cut mark on the lower part⁸⁰ (Fig. 10. 1–3) and an antler, which was cut off and notched at several places⁸¹ (Fig. 11. 1). This latter one was a hunted animal: the place where it was cut off from the skull can be seen on the pedicle. A cattle bone was also a raw material (Fig. 11. 3).

The following group of finds displays traces of use wear. The dextral part of a red deer hoof with use wear on the lower part⁸² (Fig. 15. 1) and the also dextral cut part of a cattle mandible with traces of polishing⁸³ (Fig. 15. 2) were used as smoothing, polishing bone tools. The third polishing tool was a stone axe: the traces of polishing, a secondary use, can clearly be seen on the broken and indented side and on the surface of one side of the axe⁸⁴ (Fig. 15. 3). The most interesting item is a tine fragment from a red deer antler. After the rough cleaning of the furrowed surface, the tine was longitudinally split. Traces of polishing can be observed on the hard bony tissue of one of the split sides, while transversal cut marks made with a knife can be seen on the other one. The lower part of the antler is horizontally cut. One side, however, slightly protrudes, which implies that it was cut halfway through, then it was broken and the splintery surface was polished. The tapering terminal of the exterior surface of the antler fragment was obliquely thinned and polished. A row of vertical, comb-

85 295. objektum ÉK-i negyede. KFM. ltsz. 2009.1.17.15.

86 289. objektum. KFM ltsz. 2009.1.72.1.

87 295. objektum DNY-i negyede. KFM, ltsz. 2009.1.17.2.

88 295. objektum mellett. KFM, ltsz. 2009.1.17.10.

89 391. objektum. KFM. ltsz. 2009.1.613.1.

90 1002. objektum. KFM. ltsz. 2009.1.606.1.

91 Choyke Alice meghatározása.

92 295. objektum ÉNY-i negyede. KFM. ltsz. 2009.1.17.4.

93 Az állat nem határozható meg.

94 482. objektum. KFM. ltsz. 2009.1.76.2.

95 482. objektum. KFM. ltsz. 2009.1.76.3.

96 295. objektum. KFM. ltsz. 2009.1.17.16.1.

77 Apart from the objects found on the floor levels of features nos. 1048 and 1002, and oven no. 484

78 The settlement fragment of the Celtic basic population, that is the first period, can be dated from the late Antonine – early Severus period according to the above-mentioned finds. The dating of the combs is, however, younger, so they marked not a settlement phase but a settlement period.

79 A variant of a single-buttoned, strong profiled brooch was also found in feature no. 246 but it was mixed with a dominant number of late ceramics indicating that the levelling disturbed the features of the earlier settlement period as well.

80 According Alice Choyke, the deformation was caused by a tumor. Feature no. 1048. KFM. inv. no.: 2009.1.597.1

81 SE quarter of feature no. 295, KFM. inv. no.: 2009.1.17.14

82 SE quarter of feature no. 295, KFM. inv. no.: 2009.1.17.12

83 SE quarter of feature no. 295, KFM. inv. no.: 2009.1.17.13

84 KFM inv. no.: 2009.1.614.1

enyhén domború.⁹⁷ Késztermék a ló metatarsusból készült korcsolya. Egyik oldalán hosszanti irányú erős használati kopásnyomok látszanak, a csontvég ferdén felcsiszolt a korcsolya elején. Másik oldalán, a sarokrésznél a csont kidudorodó részét lecsiszolták, hogy a lábba jobban illeszkedjen.⁹⁸

Végül a készárúk közül megemlítendő még a három kétoldalas csontfésű. Az első – vasszegecsekkel összeerősített – merevítő lemezét kettős-hegyű ékvésővel díszítették (12. kép 3.).⁹⁹ A második – négy vasszegecsekkel díszítetlen fésű, a merevítő tagon alul és felül, a készí-tési folyamat következtében hosszában után-reszelés sor látszik (14. kép 1.).¹⁰⁰ A harmadik töredékes darabnál¹⁰¹ csak az egyik merevítő hosszanti széléin vannak meg az után-reszelések, a másik oldalnak a felső szélén nincsenek meg, csak az alsó élen észlelhetők, utalva a függőleges irányú után-reszelésre. Négy vasszegeccel erősítették össze. A fésű foglapján egyszeres bekarcolt sablon használat is látszik. Rövid idejű, egy-két éves használati nyomot határozott meg a tárgyon Choyke Alice (14. kép 2.).¹⁰²

Az intercisai tábor műhelye¹⁰³ kapcsán indult meg a csontműhelyek és fésűk módszeresebb kutatása Magyarországon. Brigetioban – több más lelőhely anyagából hiányzó unikális darab(!) alapján – szintén elképzelhetőnek tartotta Salamon Ágnes, hogy helyi műhely dolgozhatott a késő császárkorban.¹⁰⁴ Ezt támasztotta alá Bíró Mária, a Magyar Nemzeti Múzeum brigetioi csonttárgyainak feldolgozása során.¹⁰⁵ Tokodon mind a táborban, mind a vicusban feltételeztek csontmegmunkáló jelenlétet.¹⁰⁶ Salamon Ágnes utalt még Ózd, Stadi-

like notches can be seen on it. A continuous, lustrous trace of wear can be observed in a 2.5 mm broad stripe on the exterior surface of the antler at the top of the notch row. The tool was probably used for comb making. This is implied by the depression prepared for the left thumb and the finishing of the terminal of the tool. The tapering notched part could be used for polishing or re-rasping the pointed teeth of combs (Fig. 15. 5).⁸⁵ The above items could be the tools of a bone carver. It is not clear if the broken distal part of a cattle metatarsal with a transversal, lustrous use wear between 6 and 8 cm from the head was used for bone working (Fig. 15. 4).⁸⁶

Roughed-out and spoilt objects also belong to the material of the bone workshop: an oblong-shaped bone plaque would probably have been the connecting plate of comb of a single-lobed bell-shaped handle according to its size (Fig. 12. 2). The traces of neither a saw nor a file can be seen on the item, which means that the surface was worked with a drawknife.⁸⁷ The fragment of the connecting plate of a double-sided bone comb, which shifted in a "X" shape, was also a spoilt item⁸⁸ (Fig. 12. 1). A longitudinally split tine cut at both ends (Fig. 11. 2)⁸⁹ and a broken pin from a dog bone⁹⁰ (Fig. 13. 1) can also be mentioned from among the spoilt items.

It is not certain if the three broken pins (old fractures) were spoilt items or they broke during use (Fig. 13. 4–6). One of the pins was prepared from a rib^{91, 92} (Fig. 13. 4), another one was made from a metatarsal or a radius⁹³ (Fig. 13. 6)⁹⁴, while neither the species nor the bone can be determined at the third one (Fig. 13. 5).⁹⁵

There are finished items in the find material: a pendant from a tooth of a brown bear (Fig. 13. 3), a disc used for some kind of a game (Fig. 13. 2), a bone skate (Fig. 13. 7) and three double-sided bone combs. There is no wear in the perforation of the bear tooth pendant!⁹⁶ The disc (of a game?) was prepared from the long bone of a large animal. There are many incisions and cut marks on the surface made during preparation. Both sides are slightly convex.⁹⁷ The skate prepared from the metatarsal of a horse is another finished item. Strong, longitudinal use wear can be seen on one side of the skate at the obliquely polished tip. On the other side,

97 1002. objektum. KFM. ltsz. 2009.1.606.2.

98 371. objektum. KFM. ltsz. 2009.1.615.1. A városi gázvezeték melletti részen, nagy felületen jelentkező fekete, folyami agyagos feltöltés átvágása kapta a 371. objektum számot. A feltöltődés természetes eredetű, a Szánas-patak korábbi – rendezés előtti – medre. Ebben különböző mélységben az ÉNy-felől lemosott, különböző korú leletek keveredtek. Az itt előkerült korcsolya kora éppen ezért kétséges, de az ismert párhuzamok alapján császárkori is lehet. Valószínű, hogy nem tartozik a csontműhely anyagához, de kiegészíti a lelőhely megmunkált csontanyagát. Hasonló császárkori csontkorcsolya volt Ózd, Stadion 36. objektumában is, egy vasfűrész kíséretében. PÁRDU CZ-KOREK 1958, 7. tábla 2. = PÁRDU CZ-KOREK 1959, Taf. II. 2.

99 484. objektum. KFM. ltsz. 2009.1.79.2.

100 295. objektum DK-i rész. KFM, ltsz. 2009.1.17.9.

101 A merevítőket ellentétes vége frissen letörött, nem került elő, de nyomai látszanak a világosabb színű elszíneződéssel a foglemez tagok felületén. Mindkettőnél az is jól kivehető azonban, hogy a középtag törésfelülete nagyrészt régi, az egyikben kb. 1 mm-es darabon van csak friss törésnyom, a másikon a középtag alsó része egy 2 mm-es darabon tapadt még a fogrész lemezéhez.

102 295. objektum ÉNy-i sarok. KFM. ltsz. 2009.1.17.22.

103 SALAMON 1976a, 208, 18. jz., SALAMON 1976/b.

104 SALAMON 1976a, 23. jz.

105 BÍRÓ 1987, 154–155.

106 BÍRÓ 2000, 29, 35. jz.

85 NE quarter of feature no. 295. KFM. inv. no. 2009.1.17.15

86 Feature no. 289, KFM inv. no.: 2009.1.72.1

87 SW quarter of feature no. 295. KFM, inv. no.: 2009.1.17.2

88 Next to feature no. 295. KFM, inv. no.: 2009.1.17.10

89 Feature no. 391. KFM. inv. no.: 2009.1.613.1

90 Feature no. 1002. KFM. inv. no.: 2009.1.606.1

91 Alice Choyke's determination

92 NW quarter of feature no. 295. KFM. inv. no.: 2009.1.17.4

93 The animal cannot be determined

94 Feature no. 482. KFM. inv. no.: 2009.1.76.2

95 Feature no. 482. KFM. inv. no.: 2009.1.76.3

96 Feature no. 295. KFM. inv. no.: 2009.1.17.16.1

97 Feature no. 1002. KFM. inv. no.: 2009.1.606.2

on¹⁰⁷ és Birlad-Valea Seacă¹⁰⁸ barbaricum műhelyeire.¹⁰⁹ Ismert még Zlechovból késő római-kora népvándorlás kori műhely.¹¹⁰ Lovász Emese feltételezte, hogy Tiszaladány császárkori telepén is foglalkoztak csontfaragással.¹¹¹ Szurdokpuspöki, Hosszú-dűlőben sírokban és telepobjektumokban egyaránt volt csontfésű és műhelyre utaló anyag.¹¹² Újabban Ordacsehi, Kécsimezőn is kerültek elő csontműhelyre utaló töredékes fésűk.¹¹³ A Kárpát-medencétől távolabb számos csontműhely dolgozott, ezek közül Sabine Deschler-Erb a mai Svájc területéről gyűjtötte össze a római csont- és agancsműhelyeket.¹¹⁴

A salgótarjáni műhely kapcsán meg lehetett figyelni, hogy a fésűk készítésekor a foglemezeket bejelölték a fogak helyét.¹¹⁵ A készítendő fésű foglemezein ugyanis a később rákerülő merevítő helyét körbekarcolták, majd ezután fűrészelték be a foghíjakat – többé-kevésbé pontosan – a karcolt vonalig. Ennek a sablon-karcolásnak a folyamatos vonalai több helyen jól látszanak a kétoldalas fésűknél, a fogó- vagy merevítőlemez szélét kísérve hosszában és szélében egyaránt. A fésű elemeinek az összeerősítéséhez hegyes végű szeget

the protruding part of the bone was abraded so that the foot could better be fit to the skate.⁹⁸

Finally, the three double-sided bone combs must be mentioned among the finished items. The first one was fixed with iron rivets, and the connecting plate was decorated by a double-pointed wedge-chisel⁹⁹ (Fig. 12. 3). The second undecorated comb had four iron rivets. A longitudinal row left by posterior rasping during the production can be seen on the upper and lower parts of the connecting plate (Fig. 14. 1).¹⁰⁰ Marks left by posterior rasping can be found along the longitudinal edges of only one of the connecting plates of the third, fragmentary item.¹⁰¹ They are missing from the upper part of the other plate, while they can be observed on the lower edge showing that it was vertically rasped. This comb was fixed with four iron rivets. The single incised mark of a pattern can be seen on the tooth plate. Alice Choyke determined that the use wear developed during one or two years (Fig. 14. 2).¹⁰²

The systematic research of bone workshops and combs started from the study of the workshop of the Intercisa fort.¹⁰³ Ágnes Salamon found it probable from several unique items (!) that were missing from the materials of other sites that a local workshop worked in Brigetio in the late Imperial period.¹⁰⁴ Mária Biró corroborated this idea during the analysis of the bone objects from Brigetio stored in the Hungarian National Museum.¹⁰⁵ The activity of bone carvers was supposed both in the fort and in the vicus at Tokod.¹⁰⁶ Ágnes Salamon also cited the workshops of Ózd, Stadion¹⁰⁷ and Birlad-Valea Seacă¹⁰⁸ in the Barbaricum.¹⁰⁹

107 PÁRDUZ-KÖREK 1958 = PÁRDUZ-KÖREK 1959; SALAMON 1976a, 208, 19. jz. = SALAMON 1976/b, 51, 16. jz.

108 PALADE, V.: Noi ateliere de lucrat piepteni din corn de cerb în secolul al IV-lea e. n. la Valea Seacă-Birlad. (Nouveaux ateliers pour faire des peignes de cornes de cerf du IV-e siècle de n. è. de Valea Seacă-Birlad) Carpica 2(1969) 233-252.; SALAMON 1976a, 208, 19. jz. = SALAMON 1976/b, 51, 16. jz.

109 SALAMON 1976a, 208, 18. jz.

110 A 3/69-es objektum (épület) egyik sarkában: ZEMAN, T.: Germán-ká kostěná a parohová industrie doby římské ve středoevropském barbariku. (Germanische Knochen- und Geweihgegenstände der römischen Kaiserzeit im mitteleuropäischen Barbaricum) Sborník prací Filozofické Fakulty Brněnské Univerzity, M6 2001. 107-147. obr. 1.

111 LOVÁSZ 1993, 70. A csontfésűt ld. Lovász 1993, 84, VIII. tábla fent.

112 BÁCSMEGI-GUBA 2007, 23, 25: „Az előkerült fésűk száma, valamint néhány rontott lap alapján nagyon valószínű, hogy a településen a borostyán ékszerék és az edények készítése mellett fésű előállításával is foglalkoztak.” A teljes archaeozoológiai feldolgozás befejeztével bizonyítható csak, a félkész csonttárgyak és csont nyersanyag meglétének tükrében, a műhely megléte.

113 HONTI SZ. – FÁBIÁN SZ. – GALLINA ZS. – HAJDÚ Á. D. – HORNOK P. R. – KOÓS I. – MERSDORF ZS. – MOLNÁR I. – NÉMETH P. G. – POLGÁR P. – P. SZEŐKE J. – SERLEGI G. – SIKLÓSI ZS. – SIPOS C. – SOMOGYI K.: Régészeti kutatások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán és a 67-es úton (2004-2005) Előzetes jelentés IV. Somogyi Múzeumok Közleményei 17(2006) Kaposvár, 2007. 7-70., 65.

114 DESCHLER-ERB, S.: Borderline production in a late Roman antler workshop in eastern Switzerland. From hooves to horns, from molluscs to mammoths, manufacture and use of bone artefacts from the prehistoric to the present. Eds: H. Luik et Alii. Muinasaja Teadus 15(2005) Tallinn. 207-214., Fig. 13.

115 A római csontkarpereceknél is megtalálható az előkarcolás, sablon: bekarcolt „X”-el jelölik be halványan a nitszeg helyét. BÍRÓ 2000, 22.

98 Feature no. 371. KFM. inv. no.: 2009.1.615.1. The crosscutting of the large, black, clayey alluvial filling at the gas pipe was marked as feature no. 371. This was the natural filling of the bed of the Szánas streamlet from before regulation. Finds of different periods were washed down into it to different depths from the NW. Thus the age of the skate is uncertain although it could come from the Roman period according to analogues. It probably did not belong to the material of the bone workshop yet it can complete the worked bone material of the site. A similar bone skate was found together with an iron saw in feature no. 36 of Ózd, Stadion. PÁRDUZ – KÖREK 1958, plate 7. 2 = PÁRDUZ – KÖREK 1959, Taf. II. 2

99 Feature no. 484. KFM. inv. no.: 2009.1.79.2

100 SE part of feature no. 295. KFM, inv. no.: 2009.1.17.9

101 The opposite ends of the connecting-plates showed fresh fracture surfaces, the missing parts were not found, but their traces can be observed in the form of a lighter coloured discolouration on the surfaces of the tooth elements. It can also be seen on both plates that the fracture surface of the central element is mostly old: on one of them the fresh surface is only about 1 mm long, while on the other one, the lower part of the middle element stuck to the tooth plaque in a length of 2 mm.

102 NW corner of feature no. 295. KFM. inv. no.: 2009.1.17.22

103 SALAMON 1976a, 208, note 18, SALAMON 1976/b

104 SALAMON 1976a, note 23

105 BÍRÓ 1987, 154-155

106 BÍRÓ 2000, 29, note 35

107 PÁRDUZ – KÖREK 1958 = PÁRDUZ – KÖREK 1959; SALAMON 1976a, 208, note 19 = SALAMON 1976/b, 51, note 16

108 PALADE 1969, 233-252; SALAMON 1976a, 208, note 19 = SALAMON 1976/b, 51, note 16

109 SALAMON 1976a, 208, note 18

vagy niteket használtak.¹¹⁶ A végső munkafázis¹¹⁷ a fogak után-reszelése volt. Egyértelmű, hogy ezek a készítés során keletkeztek és nem díszítések,¹¹⁸ ugyanis a különböző típusú, korú és etnikumú fésűknél több helyen tűnnek fel a bevágások, különböző hosszú szakaszokon, ill. a fésűnek vagy a fogórészének csak az egyik oldalán, és annak sem teljes hosszában. Alátámasztják még a munkafázis-értelmezést, hogy a bevágások elhelyezkedése és mérete megfelel a foghíjaknak,¹¹⁹ a vonalka-sorok általában nem egyforma hosszúak és irányuk is változó akár ugyanazon a darabon is. Irányuknak és a fogólemezrel közrezárt szögüknek megfelelően figyelhető meg a bevágások különböző hossza és jelentkezése a középtagon, illetve annak élén. Néhány esetben még a fogólemez díszítését is megsértik, jelezve, hogy a középtag díszítése után – és arra tekintet nélkül – került rá a csontra. A bevágások megfigyelhetők a különböző időszakok más-más etnikumhoz köthető anyagában,¹²⁰ a technikai fogás általánosságát jelezve. Az után-reszelés többek között Brigetio római kétoldalas csontfésűin,¹²¹ háromszög-,¹²² és félkörös fogótagú¹²³ valamint a púpos hátú csontfésűin¹²⁴ egyaránt előfordul. Ugyancsak feltűnnek Csákvár anyagában a kétoldalas-,¹²⁵ háromszög fogójú,¹²⁶ és púpos hátú fésűkön.¹²⁷ A készítésnyomot a császárkori szarmata terület kétoldalas fésűin is fel lehet fedezni, pl.

A late Roman – early Migration period workshop is also known in Zlechov.¹¹⁰ Emese Lovász suggested that bone carving was practised in the Imperial period settlement of Tiszaladány.¹¹¹ Bone combs and materials indicating a workshop were found both in graves and the settlement features at Szurdokpuszpöki, Hosszú-dűlő.¹¹² Recently, fragmentary combs implying a bone workshop were found at Ordacsehi, Kécsimező.¹¹³ Numerous bone workshops worked farther from the Carpathian Basin, from which Sabine Deschler-Erb collected the Roman bone and antler workshops on the territory of Switzerland.¹¹⁴

It could be observed in the case of the Salgótarján workshop that the places of the teeth were marked on the tooth-plate.¹¹⁵ The outlines of the connecting plate to be applied later were incised in the tooth-plates of the comb, and then the gaps between the teeth were sawed in more-or-less precisely until the incised line. The continuous lines of this pattern incision are clearly visible on the double-sided combs along the vertical and horizontal edges of the handle or connecting plate. Pointed nails or rivets were used to assemble the components of the comb.¹¹⁶ The final working phase¹¹⁷ was the rasping of the teeth. These marks evidently originated from the

- 116 A szegecseleskor a fésű egyik oldalán kiálló szöghegyeket levágták, majd a még kissé kiálló szögcsúcsokat vasponccal beütve szétkalapálták, nitszegeket alakítva ki. A poncoló eszköz nyoma a bronzszegecsen jobban, a vasakon a korrózió miatt kevésbé látszik.
- 117 Illusztrálja ezt a Hulíně telepéről előkerült, mindkét élén után-reszelt középtagtöredék is. TEJRAL, J.: Morava na sklonku antiky. Monumenta Arhaeologica XIX. Ed: I. Poulík. Praha, 1982, 201, további irodalommal, obr. 69:5.
- 118 A szakirodalomban közölt csontfésűknél vagy nem szólnak róluk, vagy díszítésként írják le. Pl. CSALLÁNY 1961, Taf. CCLXVII. 5. a díszítéseknél tünteti fel (Szőreg, téglagyári 5. sír fésűje). Polgár 7. lelőhely 379. objektumból származó fésű merevítő bordáinak leírásakor: „alsó szélükön rövid, függőleges, párhuzamos bevágások sorakoznak.” MEDGYESI P. – PINTYE G.: A Békéscsaba-felvégi-legelő lelőhelyről származó késő szarmata kori csontfésű és kapcsolatai (Aus dem Fundort Felvégi-Weide (Weide am oberen Ende) stammender Beinkamm aus der spätsarmatischen Zeit und die Zusammenhänge) BMMK 28(2006) 61–98., 66. Hervai Judit a Budafoki úti 2. sír fésűjéről: „A külső, két összefogó hosszú pánt ... alsó széle a fogak bevágásánál aprón csíkozott.” HERVAI J.: Népvándorláskori csontfésűk. (Völkerwanderungszeitliche Knochenkämme) BudRég 26 (1984) 337–345., 338. 3. kép 2, 4.
- 119 Kis eltérés csak azokban az esetekben van, amikor a törött tárgyat a restauráláskor összeragasztották, így a távolság a ragasztott felületen megnőtt.
- 120 PL. DIACONU, G.: Țirgșor necropola din secolele III–IV e.n. București, 1965., 262, Pl. CXII. 4.
- 121 BÍRÓ 1987, Fig. 136, 138–140, 143–146.
- 122 BÍRÓ 1987, Fig. 150–152, 154.
- 123 BÍRÓ 1987, Fig. 23, 149.
- 124 BÍRÓ 1987, Fig. 24–25.
- 125 SALAMON–BARKÓCZI 1971, Abb. 6/19, Abb. 7/30, Abb. 8/12. és 22. Abb. 9/1.
- 126 SALAMON–BARKÓCZI 1971, Abb. 6/10. és 26., Abb. 7/14.
- 127 SALAMON–BARKÓCZI 1971, Abb. 11/12.

- 110 In one of the corners of feature (building) no. 3/69: ZEMAN, T.: Germánská kostěná a parohová industrie doby římské ve středoevropském barbariku. (Germanische Knochen- und Ge- weihgegenstände der römischen Kaiserzeit im mitteleuropäischen Barbaricum) Sborník prací Filozofické Fakulty Brněnské Univerzity, M6 2001. 107–147. obr. 1.
- 111 LOVÁSZ 1993, 70. The bone comb see: LOVÁSZ 1993, 84, plate VIII. top
- 112 BÁCSMEGI – GUBA 2007, 23, 25: „It is highly probably according to the number of the uncovered combs and the few spoiled plates that combs were also manufactured in the settlement beside amber jewellery and vessels.” The existence of a workshop can be proved only after finishing the analysis of the complete archaeozoological material and the demonstration of roughed-out bone objects and bone raw materials.
- 113 HONTI SZ. – FÁBIÁN SZ. – GALLINA ZS. – HAJDÚ Á. D. – HORNOK P. R. – KOÓS I. – MERSDORF ZS. – MOLNÁR I. – NÉMETH P. G. – POLGÁR P. – P. SZEŐKE J. – SERLEGI G. – SIKLÓSI ZS. – SIPOS C. – SOMOGYI K.: Régészeti kutatások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán és a 67-es úton (2004–2005) Előzetes jelentés IV. Somogyi Múzeumok Közleményei 17(2006) Kaposvár, 2007. 7–70., 65.
- 114 DESCHLER-ERB, S.: Borderline production in a late Roman antler workshop in eastern Switzerland. From hooves to horns, from molluscs to mammoths, manufacture and use of bone artefacts from the prehistoric to the present. Eds: H. Luik et Alii. Muinasaja Teadus 15(2005) Tallinn. 207–214., Fig. 13.
- 115 The incised pattern and the incised „X” signs marking the places of the rivets can be found on Roman bone bangles as well. BÍRÓ 2000, 22
- 116 The points of the nails that protruded from one side of the comb were cut off and the still protruding shafts were hammered back with an iron punch turning them into rivets. The traces of the punch can better be seen on bronze rivets and they are less evident on iron ones because of the corrosion.
- 117 It is illustrated by the middle element uncovered in the settlement of Hulíně, which was rasped on both edges. TEJRAL, J.: Morava na sklonku antiky. Monumenta Arhaeologica XIX. Ed: I. Poulík. Praha, 1982, 201, további irodalommal, obr. 69:5, 201, with further references, obr. 69:5

az Ecser 6. lelőhelyről származó töredéken,¹²⁸ és a Szíhalom, Pamlényi-tábla 766. telepobjektumából előkerült darabon.¹²⁹ A késő császárkor-kora népvándorlás korban a germán leletanyagban is megtalálható a kétoldalas fésűk: Kisterenyén,¹³⁰ a letkési 1. sírban,¹³¹ egy Kapušanban előkerült fogólemezén,¹³² egy košicei darabon,¹³³ a dúbravkai félkörös fogólemezű fésűn¹³⁴ és Letčani-ban púpos hátú fésűn egyaránt.¹³⁵ Az 5. század második felétől a gepida kétoldalas csontfésűk merevítőtagján,¹³⁶ és egyoldalas fésűkön¹³⁷ is jól látszik. Fontos, hogy a Pécs-málomi 2. sír kétoldalas csontfésűjén a fogak az egyik oldalon sűrűbbek, a másikon ritkábbak, és ezeknek felelnek meg a recék a merevítő két hosszanti oldalán!¹³⁸ Végül a salgótarjáni agancseszköz használati rekonstrukciója (15. kép 5.) támasztja alá a recék készítési folyamatként, utánreszelésként való értelmezését.¹³⁹

A csontfésűknél felvetődik az előállító műhely meghatározásának kérdése. Bíró Mária a díszítést tartotta a legfőbb elemnek e szempontból.¹⁴⁰ A fésűknél alkalma-

production process and they were not ornaments¹¹⁸ since the notches appear on combs of diverse types, ages and ethnicities. They can be found in long stretches or only on one side of the comb or the handle but not in the entire length. The working phase interpretation is supported by the fact that the location and the sizes of the notches match the tooth gaps,¹¹⁹ while the rows of small incisions are of varying lengths and their direction can also change on the site item. The various lengths and the appearance of the notches on the middle piece or rather its edge can be observed according to their direction and the angle they enclose with the handle plate. In a few cases they injure the ornament of the handle plate proving that they were made after the decoration of the middle element irrespective of it. The notches can be observed in the materials of various periods and ethnicities¹²⁰ indicating that the technical solution was common. Posterior rasping can be observed on the Roman double-sided bone combs,¹²¹ the ones with triangular,¹²² semicircular handles¹²³ and the single-lobed bell-shaped handles¹²⁴ of Brigetio. They also appear on double-sided bone combs,¹²⁵ ones with triangular¹²⁶ and single-lobed bell-shaped handles¹²⁷ in the Csákvár material. The marks left by the carver can also be observed on the double-sided combs of the Sarmatian territory of the Imperial period e. g. on the fragment from the Ecser site no. 6¹²⁸ and the item recovered from settlement feature no. 766

128 PATAY R. – FEKETE Z.: Ecser 6. lelőhely. In: Régészeti kutatások másfél millió négyzetméteren. Autópálya és gyorsforgalmi utak építését megelőző régészeti feltárások Pest Megyében. Szerk. Tari E. Szentendre, 2006, 16–20., 16.

129 VÁRADI A.: Szíhalom–Pamlényi-tábla. Késő szarmata-kora népvándorlás kori telep és temető a IV.–V. századból. (Late Sarmatian-early migration period settlement and cemetery from the A. D. 4th–5th century) In: Utak a múltba /Path into the Past. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései. Szerk: Raczky P., Anders A., Kovács T. Budapest, 1997. 117–119, 190–191., 117. Kat. XVI/16. ábrái: 118. old. 118. kép és 191. old. 16. kép fent.

130 Kisterenye (ma Bátortereny): DORNYAY 1936, 93, 5. kép 1., a fésűnek ugyanezen fényképét ld. még CSALLÁNY 1961, 341, Taf. CCXXVI, 1–3.

131 PAPP, L. – SALAMON, Á.: Gräber aus dem 5. Jh. in Letkés. Mitt-ArchInst 8–9(1978/79) Budapest, 1980. 85–92, 343–348., 87, Taf. 54. 4.

132 LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1964, 192, Obr. 3/2.

133 LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1964, 192, Obr. 3/3; a korábbi irodalommal. (irod: Kassa, magnezit-bánya)

134 LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1964, 192, Obr. 1/5.

135 SALAMON 1976b, Taf. 33/1.

136 Pl. Kiszombor 178. sír: CSALLÁNY 1961, Taf. CXXX.1.; Egerlövő: Lovász E.: Újabb adatok Borsod-Abaúj-Zemplén megye 5–6. századi történetéhez (Az egerlövői temető) – Beiträge zur Geschichte des Komitates Borsod-Abaúj-Zemplén im 5–6. Jahrhundert. MFMÉ 84–85/2(1991) 55–72., 2. kép három fésűjén.

137 Kiszombor 62. és 101. sír: CSALLÁNY 1961, Taf. CXXXIII. 8; Taf. CXXXII. 1.

138 NAGY E.: V. századi népvándorlás kori sírok Pécs-Málom lelőhelyen. Graves from the 5th century in Pécs-Málom. JPMÉ 38(1993) Pécs, 1994. 95–102., 95, I. tábla 2; III. tábla 4.

139 A salgótarjáni eszköz fogzatához hasonló egy brigetioi kisebb – szövőfésűnek meghatározott – lemezé. Bíró 1987, 174, Fig. 12.64., Egy erlenbachi sírból más típusú hosszúfogú textílfésűt idéz THEUNE-GROSSKOPF, B.: Produkte von Kammachern und Beinschnitzern der frühen Mittelalters in Südwestdeutschland. In: „Knochenarbeit“ Artefakte aus tierischen Rohstoffen im Wandel der Zeit. Archäologische Informationen aus Baden-Württemberg 27. Stuttgart, 1994. 83–98.= Begleitheft zur Ausstellung im Saalburg-Museum, Saalburg-Schriften 4(1996) Bad Homburg v.d.H. 83–98., 97, Abb.18.

140 Bíró 2002, 67.

118 They are either not mentioned or they are described as ornaments at the bone combs published in the archaeological literature. E.g. CSALLÁNY 1961, Taf. CCLXVII. 5 mentions them at the ornaments (comb of grave 5 of Szőreg, Téglagyár). At the description of the stiffening ribs of the comb from feature no. 379 of the Polgár site no. 7: „short vertical parallel notches can be found at the lower edges.” MEDGYESI P. – PINTYE G.: A Békéscsaba-felvégi-lelő lelőhelyről származó késő szarmata kori csontfésű és kapcsolatai (Aus dem Fundort Felvégi-Weide (Weide am oberen Ende) stammender Beinkamm aus der spätsarmatischen Zeit und die Zusammenhänge) BMMK 28(2006) 61–98., 66. Judit Hervai on the comb of grave no. 2 in Budafoki Road: „Short lines can be seen at the gaps of the teeth on the lower edge of the two long connecting bands.” HERVAI J.: Népvándorláskori csontfésűk. (Völkerwanderungszeitliche Knochenkämme) BudRég 26 (1984) 337–345., 338. fig.3. 2, 4

119 There are minor divergences when the broken objects are glued together during conservation since the distance increases on the glued surface.

120 Pl. DIACONU, G.: Țirgșor necropola din secolele III–IV e.n. București, 1965., 262, Pl. CXII. 4.

121 Bíró 1987, Fig. 136, 138–140, 143–146

122 Bíró 1987, Fig. 150–152, 154

123 Bíró 1987, Fig. 23, 149

124 Bíró 1987, Fig. 24–25

125 SALAMON–BARKÓCZI 1971, Abb. 6/19, Abb. 7/30, Abb. 8/12 and 22. Abb. 9/1

126 SALAMON–BARKÓCZI 1971, Abb. 6/10 and 26., Abb. 7/14

127 SALAMON–BARKÓCZI 1971, Abb. 11/12

128 PATAY R. – FEKETE Z.: Ecser 6. lelőhely. In: Régészeti kutatások másfél millió négyzetméteren. Autópálya és gyorsforgalmi utak építését megelőző régészeti feltárások Pest Megyében. Szerk. Tari E. Szentendre, 2006, 16–20., 16.

zott díszítések viszonylag egyszerűek,¹⁴¹ és sok esetben különböző korú, etnikumú és régiójú lelőhelyek anyagából is pontos analógiákat lehet idézni egy-egy darabhoz. Ráadásul a római párhuzammal is rendelkező barbár példányoknál kérdéses, hogy kereskedelmi árunak, helyi utánzatnak, esetleg római vándormester készítményének kell-e minősíteni a darabokat. A műhelymeghatározásnál éppen ezért nem az általános jelenségek azonossága, hanem azok eltérése lehet a döntő. A díszítéshez megjegyzendő még, hogy a 484. objektum fésűjénél nem azonos a két merevítő díszítése (12. kép 3.). Hasonlóképpen különbözik Pl. egy nagytétényi,¹⁴² egy csákvári¹⁴³ kétoldalas és a marosvásárhelyi (Tîrgu-Mureş)¹⁴⁴ púpos hátú állatalakos fésű mintája. Soruk folytatható többek között még a battonyai 4. gödör fésűjével is,¹⁴⁵ azaz mind római, mind barbár területen előfordul.

Fontos a műhelykérdés szempontjából a salgótarjáni 295. objektum két fésűje: azonos típusúak, még kisebb részleteikben is megegyeznek.¹⁴⁶ Az egyik 1–2 éves, a másikon hosszabb idejű használat nyoma látszik. Hosszabb használatra utaló nyomok vannak a harmadik, legszebb kivitelű fésűn is. Mivel műhelyre utaló nyersanyag és félkész termék egyaránt megtalálható a lelőhelyen, magyarázatra szorul a használt darabok jelenléte. Kérdéses, hogy ezek vándor mester mintapéldányai, vagy javításra átadott fésűk-e.¹⁴⁷ Salgótarján, bevásárlóközpont lelőhelyen azonban feltűnő, hogy igen kevés a vágásnyomos csont hulladék.¹⁴⁸ Ez a jelenség talán azt jelezheti, hogy vándor csontműves dolgozott rövidebb ideig a telepen.¹⁴⁹

A fésűk a salgótarjáni telep második periódusának jellegzetes leletei. A Jobbágyiban előkerült kétoldalas fésűs sír feldolgozása során Kiss Attila összegyűjtötte a svéb terület leletanyagát.¹⁵⁰ E leletek közül kiemelendő, hogy a kétoldalas csontfésűk ill. kísérőleleteik alapján

of Szihalom, Pamlényi-tábla.¹²⁹ It can also be found on the double-sided combs of the German find material of the late Imperial period and the early Migration period: at Kisterenye,¹³⁰ in grave 1 of Letkés,¹³¹ on a handle-plate found in Kapušaný,¹³² on an item from Košice,¹³³ the comb of a semicircular handle-plate from Dúbravka¹³⁴ and on the comb with a single-lobed bell-shaped handle from Letčani.¹³⁵ From the second half of the 5th century, they can be observed on the connecting-plates of Gepid double-sided bone combs¹³⁶ and one-sided combs.¹³⁷ It is important that the teeth are coarser on one side and finer on the other side in the double-sided comb from grave no. 2 of Pécs-Málom and the incisions match the teeth on the two longitudinal sides of the connecting-plate!¹³⁸ Finally, the reconstruction of the use of the antler tool from Salgótarján (Fig. 15. 5) supports the interpretation of the incisions as the results of posterior rasping during the manufacturing process.¹³⁹

The problem of the determination of the workshop can be raised in the case of bone combs. Mária Biró regarded the ornaments the most determinant feature from this respect.¹⁴⁰ The ornaments are relatively simple

141 Pontkörös, karcolt vonalak és vonalkötegek stb.

142 BÍRÓ 2002, Fig. 76b. egyik oldal, másik oldal: Fig 76/a. Egyik oldalán ékrovott hullámkeret, míg a másikon ugyancsak ékrovott kettős egymást keresztező vonalminta látszik.

143 Csákvár 68. sír: SALAMON 1976b, 52, Taf. 31. 1–2.

144 SALAMON 1976b, 52., 24. jz., Taf. 32. 1–2.

145 SZABÓ J. J.: Népvándorlás kori teleprészlet és Árpád-kori településnyomok Battonya határában (Völkerwanderungszeitlicher Siedlungsteil und árpádenzeitliche Siedlungsspuren in der Nähe von Battonya) BMMK 5(1978) 61–86., 65, VI. t. Kétsoros fésűjének egyik oldalán széllezáró és középső mintaként függőleges egyenes vonalsorok vannak, köztük „X” formájú ékvéssett sorokkal, a másik oldalán hasonló a hármassorú, de a szélső és középsők között ékrovott árkádsoros díszítés található.

146 Mindkettőn csak az egyik oldalon van után-reszelés a középtagok két hosszanti oldalán, négy vasszegecsesek, azonos széltípusúak és a foghíjak is hasonlóan képzettek.

147 Mindhárom részben hiányos.

148 A csontműhelyek legnagyobb részében igen sok a vágott apróbb vagy nagyobb hulladék.

149 A jelenkori bolygatások miatt azonban az sem kizárt, hogy a műhely már megsemmisült és csak a hozzá tartozó munkafelület egy része maradt meg.

150 Kiss 1979, 179–181, Abb. 2.

129 VÁRADI A.: Szihalom–Pamlényi-tábla. Késő szarmata-kora népvándorlás kori telep és temető a IV.–V. századból. (Late Sarmatian–early migration period settlement and cemetery from the A. D. 4th–5th century) In: Utak a múltba /Path into the Past. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései. Szerk: Raczyk P., Anders A., Kovács T. Budapest, 1997. 117–119, 190–191., 117. figs of Kat. XVI/16: p. 118, fig. 118 and p. 191, fig. 16 on the top

130 Kisterenye (to date Bányaterenye): DORNYAY 1936, 93, fig. 5.1, the same photo of the comb see also CSALLÁNY 1961, 341, Taf. CCXXVI, 1–3

131 PAPP, L. – SALAMON, Á.: Gräber aus dem 5. Jh. in Letkés. Mitt-ArchInst 8–9(1978/79) Budapest, 1980. 85–92, 343–348., 87, Taf. 54. 4.

132 LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1964, 192, Obr. 3/2

133 LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1964, 192, Obr. 3/3 with earlier references (ref.: Kassa, magnesite mine)

134 LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1964, 192, Obr.1/5

135 SALAMON 1976b, Taf. 33/1

136 Pl. Kiszombor grave no. 178: CSALLÁNY 1961, Taf. CXXX.1.; Egerlövő: LOVÁSZ E.: Újabb adatok Borsod-Abaúj-Zemplén megye 5–6. századi történetéhez (Az egerlövői temető) – Beiträge zur Geschichte des Komitates Borsod-Abaúj-Zemplén im 5–6. Jahrhundert. MFMÉ 84–85/2(1991) 55–72., three combs in fig. 2

137 Pl. Kiszombor grave no. 178: CSALLÁNY 1961, Taf. CXXX.1.; Egerlövő: LOVÁSZ 1991, two combs in fig. 2

138 NAGY E.: V. századi népvándorlás kori sírok Pécs-Málom lelőhelyen. Graves from the 5th century in Pécs-Málom. JPMÉ 38(1993) Pécs, 1994. 95–102., 95, plate I. 2; plate III. 4

139 The teeth of a smaller plate from Brigetio, which is determined as a weaving comb, are similar to the ones of the Sagótarján tool. BÍRÓ 1987, 174, Fig. 12. 64. THEUNE-GROSSKOPF, B.: Produkte von Kammachern und Beinschnitzern der frühen Mittelalters in Südwestdeutschland. In: „Knochenarbeit” Artefakte aus tierischen Rohstoffen im Wandel der Zeit. Archäologische Informationen aus Baden-Württemberg 27. Stuttgart, 1994. 83–98.= Begleitheft zur Ausstellung im Saalburg-Museum, Saalburg-Schriften 4(1996) Bad Homburg v.d.H. 83–98., 97, Abb.18 cites a long-toothed textile comb of a different type from the Erlenbach grave.

140 BÍRÓ 2002, 67

a Nitriansky Hrádokon (Kisvárad)¹⁵¹ előkerült sírt a 4. századra datálta Jan Eisner.¹⁵² Az 5. sz. első harmadára datálták a Csóvár-szivattyúházi darabot,¹⁵³ míg a 6. sz. első felére határozták meg a Kálna nad hronomi (Kiskálna) példányt.¹⁵⁴ Szurdokpüspöki, Hosszú-dűlő 5. sírjában poliéderes fülbevalók¹⁵⁵ is voltak. Hasonló poliéderes fülbevalók kísérőleletei voltak például a levicei (Léva, Alsórétek), Letkés, vízfogói,¹⁵⁶ Šarovce (Nagysáró) III. temető, makóczadombi,¹⁵⁷ Velké Kostolány-ban (Nagykosztolány) előkerült¹⁵⁸ fésűknek. A Bešenov (Zsitvabesenyő), törökdombi sírokat¹⁵⁹ (poliéderes csüngők, csontfésű) záróremként II. Theodosius (402–450) pénze keltezte,¹⁶⁰ a XI. sír kétsoros töredékes fésűje mellett Honorius érem volt.¹⁶¹ Végül a szurdokpüspöki Hosszú-dűlői 4. sír púpos hátú fésűjét Honorius 402–406 között vert, verdefényes solidusa¹⁶² keltezte.¹⁶³

Az Árpád-kori teleprészlet szintén nagyrészt bolygatott volt. A hulladékgyűjtőkön kívül sérült szabadtéri tüzelőhelyek és edénytöredékes tapasztású kemencemaradványok¹⁶⁴ kerültek elő.¹⁶⁵

Sajnálatos, hogy a 2009-re tervezett megelőző feltárás folytatására nem kerülhetett sor,¹⁶⁶ pedig a zagyvapálfalvi csoport névadó lelőhelyének fennmaradó, érintetlen részének feltárása mind az észak-magyarországi és dél-szlovákiai régió késő bronzkora, mind a temető értékelése szempontjából vitathatatlan fontosságú. Ismételten hangsúlyozzuk,¹⁶⁷ hogy a szakirodalomból ismert korábbi dokumentálatlan feltárások leltározatlan anyaga a II. világháború alatt valószínűleg összekeveredett,¹⁶⁸ és a Hillebrand féle 221 sír 18%-át már Kemenczei Tibor sem tudta azonosíta-

on the combs¹⁴¹ and often exact analogues can be cited to an item from the materials of sites of diverse periods, ethnicities and regions. In the case of items from the Barbaricum that have Roman analogues it is not clear if they were traded goods, local imitations or combs made by Roman itinerant craftsmen. Thus not the identities of the general features but their divergences can be decisive in the determination of the workshop. It should be added with regard to the ornaments that the decoration of the two side plates are not identical on the comb of feature no. 484 (Fig. 12. 3). The ornaments of e. g. a double-sided comb from Nagytétény¹⁴² and another one from Csákvár,¹⁴³ and a zoomorphic comb with a single-lobed bell-shaped handle from Marosvásárhely (Tîrgu-Mureş)¹⁴⁴ also have different ornaments. The list of examples could be continued with the comb of pit no. 4 of Battonya.¹⁴⁵ It means that this phenomenon can occur on both Roman and Barbarian territories.

Two combs from feature no. 295 of Salgótarján are important from the respect of the identification of the workshop: they are of the same type and identical even in the minor details.¹⁴⁶ One of them shows use wear of 1-2 years, the other one was used for a longer period. Use wear of a longer period can be observed on the third, the nicest comb. As both raw materials and roughed-out products implying a workshop can be found at the site, the presence of worn objects needs to be explained. It is not certain if they were the specimens of an itinerant carver or combs handed over for repair.¹⁴⁷ However, it was striking at the Salgótarján, Shopping centre site that there were very few bone fragments with cut marks.¹⁴⁸ This phenomenon can mean that an itinerant bone carver worked in the settlement for a shorter period.¹⁴⁹

151 KISS 1979, 180, Nr. 32. irodalmi hivatkozással.

152 EISNER, J.: Slovensko v Pravěku. Bratislava, 1933., 311, Taf. LXXXIV, 3.; KISS 1979, 180, Nr. 32. „Eisner ... datierte es in das 4. Jh., doch aufgrund der in der Slowakei gefundenen Gräber mit zweizeiligen Knochenkämmen kann es ebenso aus dem 5. wie auch aus dem 4. Jh. stammen.“

153 KISS 1979, 179, Nr. 4. irodalmi hivatkozással.

154 KISS 1979, 179, Nr. 16. irodalmi hivatkozással.

155 BÁCSMEGI-GUBA 2007, 17. oldal 8. kép.

156 KISS 1979, 179, Nr. 23. a korábbi irodalommal.

157 KISS 1979, 180, Nr. 42. a korábbi irodalommal.

158 KISS 1979, 180, Nr. 49. a korábbi irodalommal.

159 KISS 1979, 179, Nr. 1. a korábbi irodalommal.

160 TOČIK 1962, 188–192; KISS 1979, 179, Nr. 1.

161 TOČIK 1962, 191.

162 Előlap: DNHONORI VSPFAVG, Pc., pd. büszk jobbra., gyöngydiadém. Hátlap: VICTORI AAVGGG. Császár jobbra áll, jobb kezében labarum, bal kezében Victoriola, aki koszorút nyújt felé. Bal lábával fogolyra tapos. Alak mellett két oldalt: R/V, COMOB. Ravenna, 402–406. RIC Nr. 1287, LRC Nr. 735. A solidus meghatározását Redő Ferencnek itt is megköszönjük.

163 BÁCSMEGI-GUBA 2007, 16. oldal 3. kép.

164 A jelenkori bolygatás a legtöbbet feldúlta.

165 Az Árpád-kori és középkori anyagot Hancz Erika dolgozza fel.

166 A beruházó a gazdasági helyzettel indokolta döntését.

167 GUBA-VADAY 2007, 13.

168 KEMENCZEI 1967, 253.

141 Circle and dot ornaments, incised lines and bunches of lines etc.

142 BÍRÓ 2002, Fig. 76b one side, other side: Fig 76/a. A grooved wavy frame can be seen on one side, while a double, crossing linear pattern was grooved into the other side.

143 Csákvár grave no. 68: SALAMON 1976b, 52, Taf. 31. 1–2

144 SALAMON 1976b, 52, note 24, Taf. 32. 1–2

145 SZABÓ J. J.: Népvándorlás kori teleprészlet és Árpád-kori településnyomok Battonya határában (Völkerwanderungszeitlicher Siedlungsteil und árpádenzeitliche Siedlungsspuren in der Nähe von Battonya) BMMK 5(1978) 61–86., 65, Plate VI. Vertical straight lines can be found on the edges and in the middle of one side with X-shaped grooved rows between them, while a similar division can be observed on the other side but the ornaments between the lateral and central lines are rows of grooved semicircles.

146 Both were rasped on only one side along the two longitudinal sides of the middle elements, they have four rivets, the edges are identical and the gaps between the teeth were made with the same method.

147 All three of them were incomplete.

148 The quantity of smaller and larger chips with cut marks is generally very high in bone workshops.

149 It is also possible because of the modern disturbances that the workshop has been destroyed and only a part of its working area has been preserved.

ni.¹⁶⁹ Ha figyelembe vesszük, hogy a temető sírszámát Hillebrand Jenő kb. 400-ra becsülte,¹⁷⁰ a temető egészét tekintve az információvesztés még több!

Combs are the characteristic finds of the second period of the Salgótarján settlement. Attila Kiss collected the find material of the Suebi territory in the course of the analysis of the grave with a double-sided comb uncovered in Jobbágyi.¹⁵⁰ It should be mentioned from among them that Jan Eisner dated the grave at Nitriansky Hrádok (Kisvárad)¹⁵¹ from the 4th century based on the double-sided bone combs and their accompanying finds.¹⁵² The item from Csóvár-Szivattyúház was dated from the first third of the 5th century,¹⁵³ while the comb from Kálna nad Hronom (Kiskálna) was dated from the first half of the 6th century.¹⁵⁴ There were polyhedral earrings as well in grave no. 5 of Szurdokpüspöki, Hosszú-dűlő.¹⁵⁵ Similar polyhedral earrings were found together with combs in Levice (Léva, Alsórétek), Letkés, Vízfogó,¹⁵⁶ cemetery III of Šarovce (Nagysáró), Makóczadomb¹⁵⁷ and Velké Kostolány (Nagykosztolány).¹⁵⁸ The graves of Bešenov (Zsitva-besenyő)-Törökdomb¹⁵⁹ (polyhedral pendants, a bone comb) were dated by the coin of Theodosius II (402–450) as a closing coin,¹⁶⁰ and a Honorius coin lay beside the fragmentary comb of grave no. XI.¹⁶¹ Finally, the comb with a single-lobed bell-shaped handle in grave no. 4 of Szurdokpüspöki–Hosszú dűlő was dated by Honorius' mint fresh solidus¹⁶² minted between 402 and 406.¹⁶³

The Árpadian period settlement fragment was also largely disturbed. Outdoor hearths and remains of ovens with shards in the daubing¹⁶⁴ were found beside refuse pits.¹⁶⁵

It is regrettable that the investment-led excavations could not be continued in 2009¹⁶⁶ although the uncover-

169 KEMENCZEI 1967, 253–258. beazonosított és közölt sírok: 3–6, 8–15, 17–24, 26–31, 33, 35, 37–44, 46–48, 50–69, 71–88, 90–111, 115, 120–122, 125, 127–131, 134, 136–153, 155–157, 159–171, 173, 175, 177, 179–180, 182–192, 194–195, 197–201, 203–204, 206–207, 209–210, 212–213, 215–221.

170 HILLEBRAND 1929, 35: „Ha ehhez a számhoz” – t. i. az általa feltárt 221 bolygatatlan sírok számához – „hozzá vesszük a már régebben, főleg az ekejárástól megbolygatott urnákat, úgy az amatőröktől kiemelt urnákkal együtt kb. 400-ra tehető ennek a bronzkori urna-temető sírjainak száma.”

150 Kiss 1979, 179–181, Abb. 2

151 Kiss 1979, 180, Nr. 32. with references

152 EISNER 1933, 311, Taf. LXXXIV, 3; Kiss 1979, 180, Nr. 32. „Eisner ... datierte es in das 4. Jh., doch aufgrund der in der Slowakei gefundenen Gräber mit zweizeiligen Knochenkämmen kann es ebenso aus dem 5. wie auch aus dem 4. Jh. stammen.”

153 Kiss 1979, 179, Nr. 4 with references

154 Kiss 1979, 179, Nr. 16 with references

155 BÁCSMEGI–GUBA 2007, p. 17, fig. 8

156 Kiss 1979, 179, Nr. 23 with references

157 Kiss 1979, 180, Nr. 42 with references

158 Kiss 1979, 180, Nr. 49 with references

159 Kiss 1979, 179, Nr. 1. with references

160 TOČIK 1962, 188–192; Kiss 1979, 179, Nr. 1

161 TOČIK 1962, 191

162 Obverse: DNHONORI VSPFAVG, Pc., pd. Bust on the right, bead diadem. Reverse: VICTORI AAVGGG. The emperor stands on the right with a labarum in the right hand and with Victoriola in the left hand who holds out a garland to him. His left foot steps on a captive. On two sides of the figure: R/V, COMOB. Ravenna, 402–406. RIC Nr. 1287, LRC Nr. 735. I am grateful to Ferenc Redő for the determination of the solidus.

163 BÁCSMEGI–GUBA 2007, p. 16, fig. 3

164 Most of them were disturbed by modern pits.

165 Erika Hancz has been elaborating the Árpadian period and medieval materials.

166 The investors cited their financial situation as a reason of their decision.

ing of the remaining intact part of the eponymous site of the Zagyvapálfalva group would evidently be important from the respect of the Late Bronze Age of the Northern Hungarian and Southern Slovakian region just as well as for the sake of the evaluation of the cemetery. We have to stress again¹⁶⁷ that the uninventorized materials of earlier undocumented excavations mentioned in the archaeological literature probably got mixed during World War II,¹⁶⁸ and even Tibor Kemenczei could not identify 18% of Hillebrand's 221 graves.¹⁶⁹ Taking into consideration that Hillebrand estimated the number of graves to about 400 in the cemetery,¹⁷⁰ the loss of information is even greater regarding the whole of the cemetery!

167 GUBA-VADAY 2007, 13

168 KEMENCZEI 1967, 253

169 KEMENCZEI 1967, 253-258. identified and published graves: 3-6, 8-15, 17-24, 26-31, 33, 35, 37-44, 46-48, 50-69, 71-88, 90-111, 115, 120-122, 125, 127-131, 134, 136-153, 155-157, 159-171, 173, 175, 177, 179-180, 182-192, 194-195, 197-201, 203-204, 206-207, 209-210, 212-213, 215-221

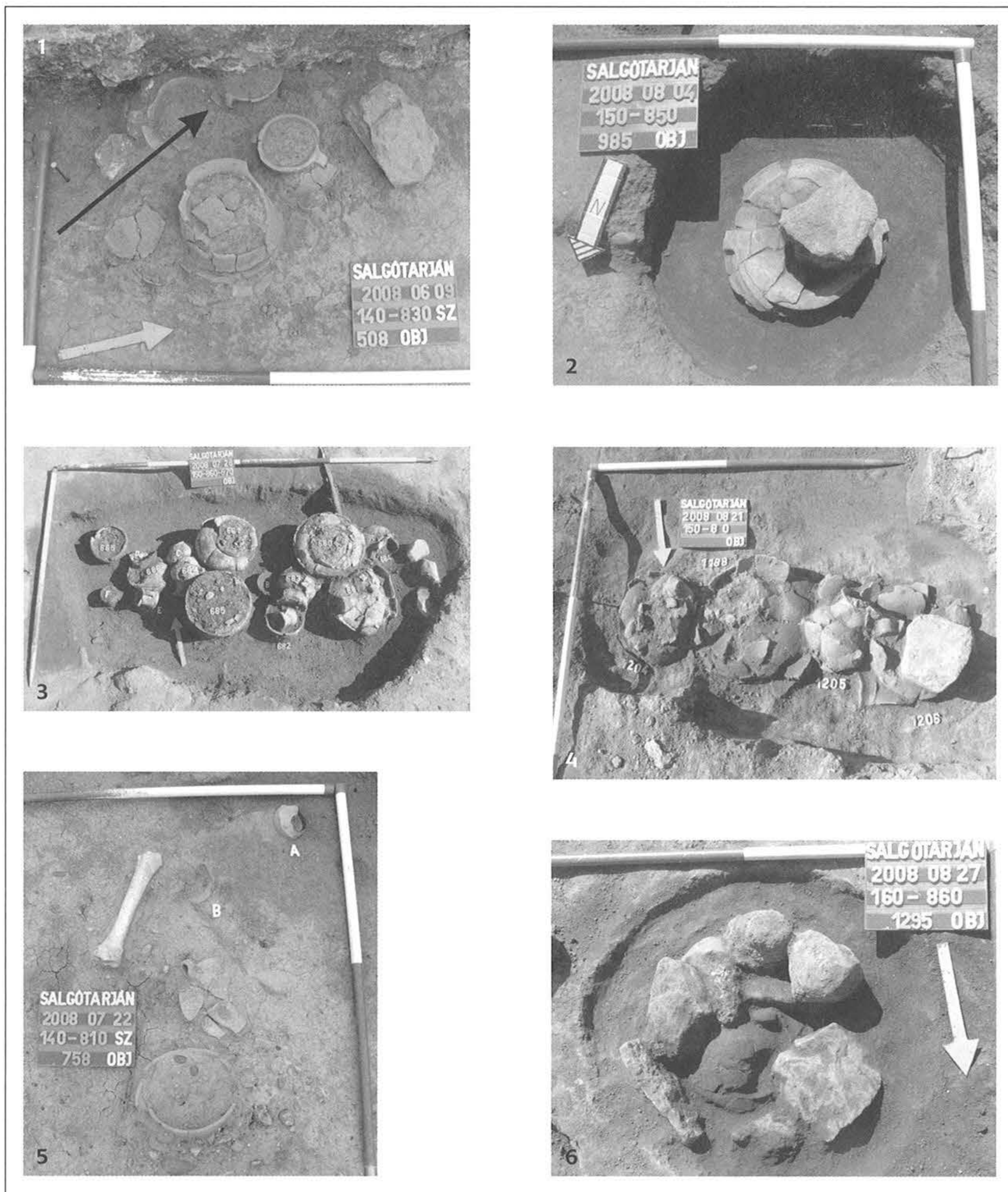
170 Hillebrand 1929, 35: „If we add to this number” – the 221 undisturbed graves he uncovered – „the urns most of which the plough has disturbed, the number of the graves of this Bronze Age urn cemetery can be estimated to about 400 together with the urns lifted by non-professionals.”

Irodalom • *References*

- BÁCSMEGI – GUBA 2007 BÁCSEMEGI G. – GUBA Sz.: Letűnt korok emlékezete. Szurdokpüspöki régmúltja a legújabb régészeti kutatások tükrében. Archaeological survey in the surroundings of Szurdokpüspöki (NE-Hungary) Szurdokpüspöki, 2007.
- BÍRÓ 1987 T. BÍRÓ, M.: Bone-carvings from Brigetio in the collection of the Hungarian National Museum. *ActaArchHung* 39 (1987) 153–192.
- BÍRÓ 2000 T. BÍRÓ M.: Pannoniai csontművészet. ΜΟΥΣΕΙΟΝ. Szerk. Kaszta M. Budapest, 2000.
- BÍRÓ 2002 T. BÍRÓ, M.: Combs and comb-making in Roman Pannonia: ethnical and historical aspects. In: Probleme der frühen Merowingenzzeit im Mitteldonaauraum. *Spisy Arch. ústavu AV ČR* 19. Hrg.: J. Tejral. Brno, 2002. 31–71.
- CSALLÁNY 1961 CSALLÁNY, D.: Archäologische Denkmäler der Gepiden in Mitteldonaubecken (454–568 u. Z.) *ArchHung* XXXVIII. Budapest, 1961.
- CSEH 1986 CSEH J.: Gepida csontmégmunkáló műhely és szövőház Tiszafüreden. *Múzeumi Levelek*, 53–54 (1986) Szolnok. 3–19.
- GUBA–VADAY 2007 GUBA Sz. – VADAY A.: Salgótarján, Bevásárlóközpont – többkorszakú régészeti lelőhely. (Salgótarján, Shopping centre – multi-period archaeological site) In: Régészeti kutatások Magyarországon 2007. Budapest, 2008. 11–34.
- HILLEBRAND 1923–26 HILLEBRAND J.: A zagyvapálfalvi bronzkori urnatemető (Bronzezeitlichen Urnenfriedhof in Zagyvapálfalva bei Salgótarján) *ArchÉrt* 40 (1923–26) 60–69, 289–291.
- HILLEBRAND 1929 HILLEBRAND J.: Újabb ásatásaim a zagyvapálfalvi bronzkori urnatemetőben. (Über die neueren Ausgrabungen im bronzezeitlichen Urnengräberfeld von Zagyvapálfalva) *ArchÉrt* 43 (1929) 35–40, 323–324.
- KEMENCZEI 1967 KEMENCZEI, T.: Die Zagyvapálfalva-Gruppe der Pilinyer Kultur. *ActaArchHung* 19 (1967) 229–305.
- KISS 1979 KISS, A.: Germanische Grabfund der Völkerwanderungszeit in Jobbágyi. (Zur Siedlungsgeschichte des Karpatenbeckens in den Jahren 454–568) *Alba Regia* 19 (1979) Székesfehérvár, 1981. 167–185.
- LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1964 LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, M.: Hrebene z doby rímskej a st'ahovania národov z východného Slovenska (Kämme aus der Ostslowakei aus der Römer- und Völkerwanderungszeit). *Archeologické Studijní Materiály* I(1964) 191–201.
- LOVÁSZ 1993 LOVÁSZ E.: Császárkori telep Tiszaladányban. (Die Erschließung einer kaiserzeitlichen Siedlung in Tiszaladány) *HOMÉ* 30–31/2(1993) 59–88.
- PÁRDU CZ–KOREK 1958 PÁRDU CZ M. – KOREK J.: Császárkori telep Ózdon. *ArchÉrt* 85 (1958) 18–36.
- PÁRDU CZ–KOREK 1959 PÁRDU CZ, M. – KOREK, J.: Eine Siedlung aus der Kaisezeit in Ózd. *ActaArchHung* 10 (1959) 159–194.
- SALAMON 1976a SALAMON Á.: Csontműhely Intercisában. (Geweihmanufaktur in Intercisa) *ArchÉrt* 103 (1976) 207–215.
- SALAMON 1976b SALAMON, Á.: Archäologische Angaben zur spätrömischen Geschichte des pannonischen Limes – Geweihmanufaktur in Intercisa. *MittArchInst* 6 (1976) 47–54.
- SALAMON–BARKÓCZI 1971 SALAMON Á. – BARKÓCZI L.: Bestattungen von Csákvár aus dem Ende des 4. und dem Anfang des 5. Jahrhunderts. *Alba Regia* 11 (1971) 35–76.
- TOČIK 1962 TOČIK, A.: Nové nálezy z doby stehovania národov na juhozápadnom Slovensku. – Neue Funde aus der Völkerwanderungszeit in der Südwestslowakei. *Studijné Zvesti AUSA V*, IX (1962) 187–218.

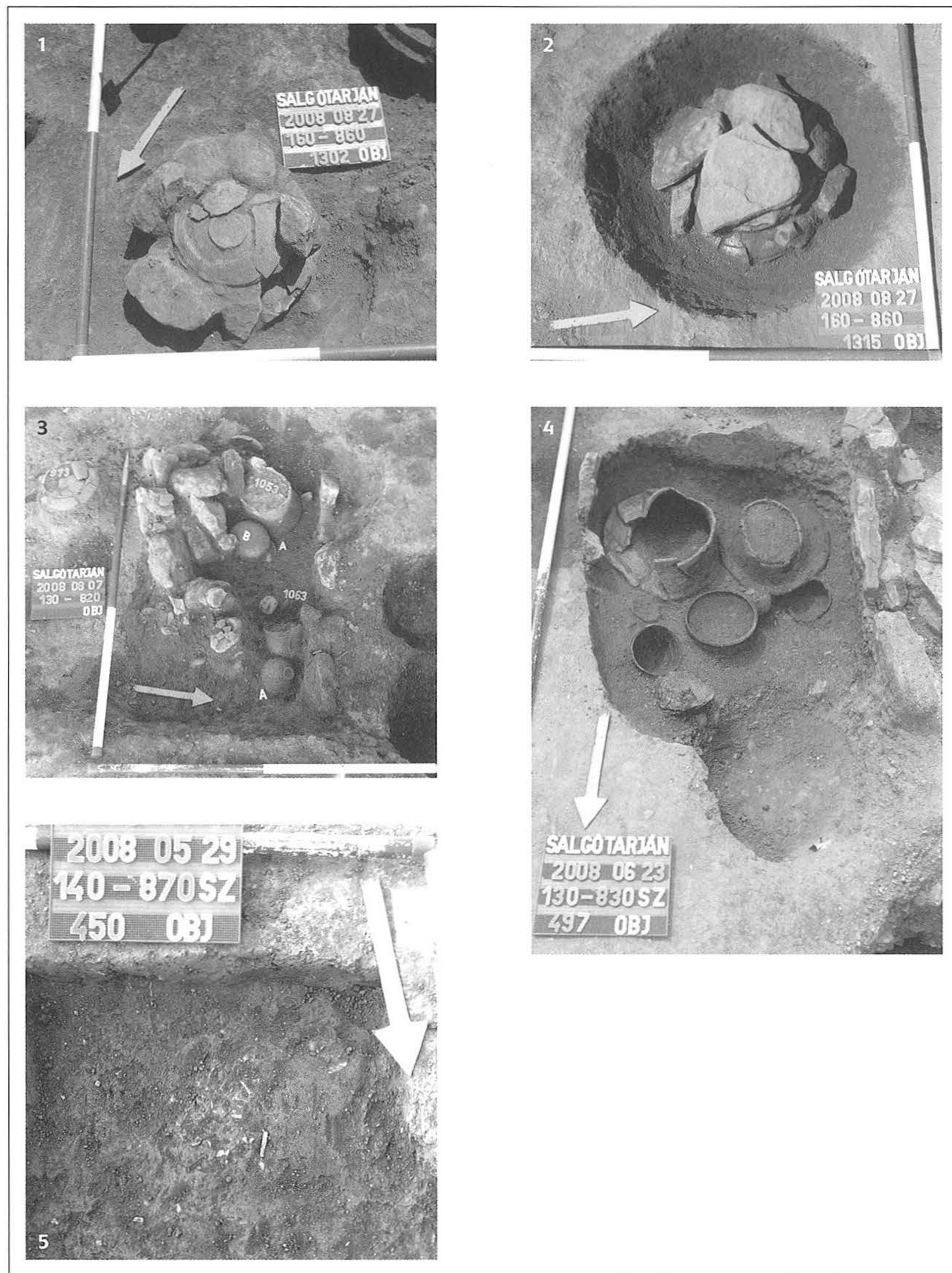

1. kép: Salgótarján, Bevásárlóközpont. A 2007. és 2008. évi feltárás összesítő térképe a jelenkori objektumokkal
 Fig. 1: Salgótarján, Shopping centre. Complex map of the 2007 and 2008 excavations with the modern features

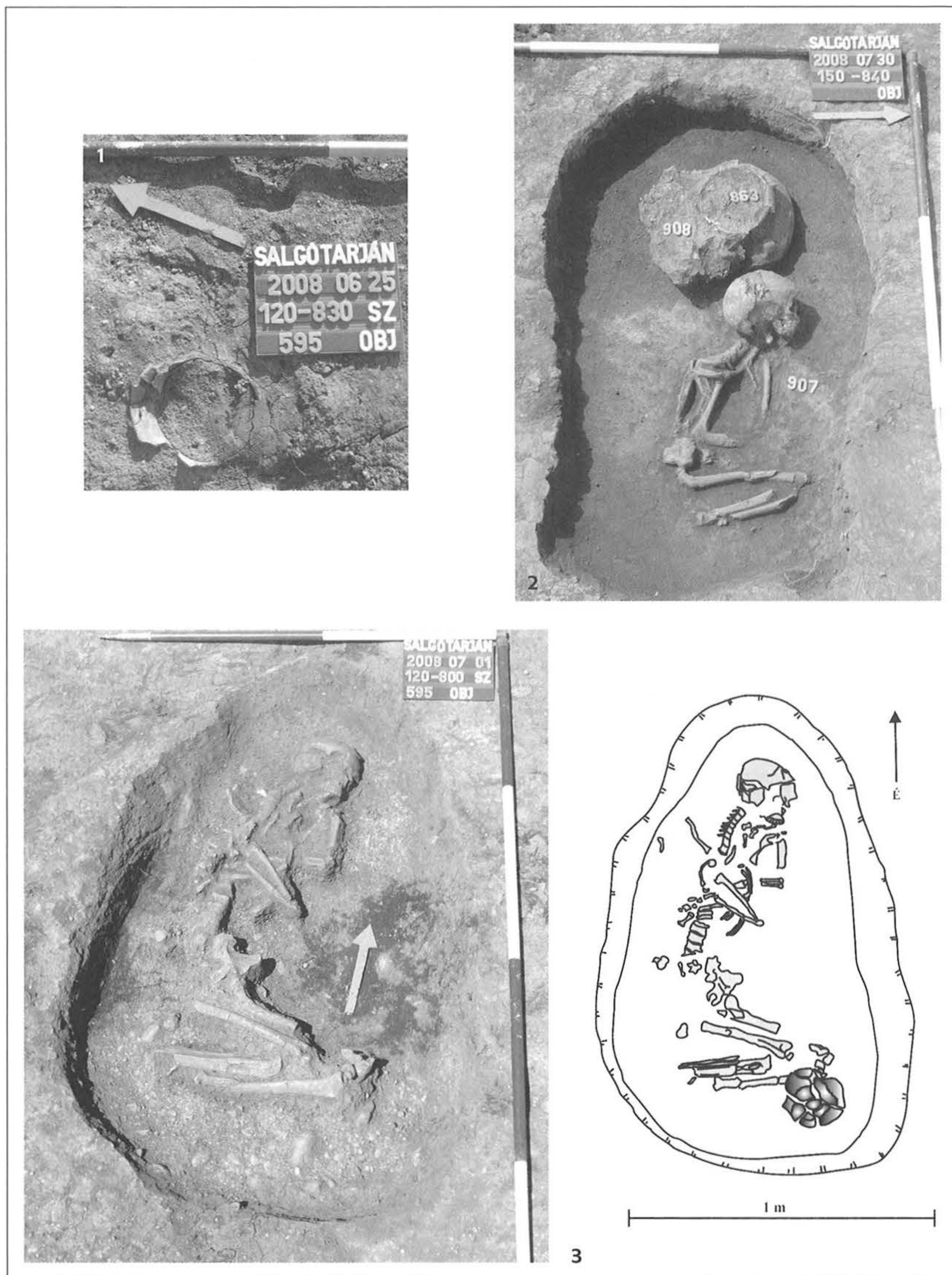
2. kép: Salgótarján, Bevásárlóközpont. 1: urnasírra ráépített jelenkori épületfal; 2: Kőlappal fedett temetkezés egy halottal; 3-4: családi temetkezések (több halottal); 5: temetkezés állatcsont melléklettel; 6: kőkeretes sír egy halottal

Fig. 2: Salgótarján, Shopping centre. 1: Modern house wall built over an urn grave; 2: Burial of one dead covered with a stone slab; 3-4: family burials (with more than one dead); 5: burial with animal bone grave furniture; 6: grave of one dead with a stone frame

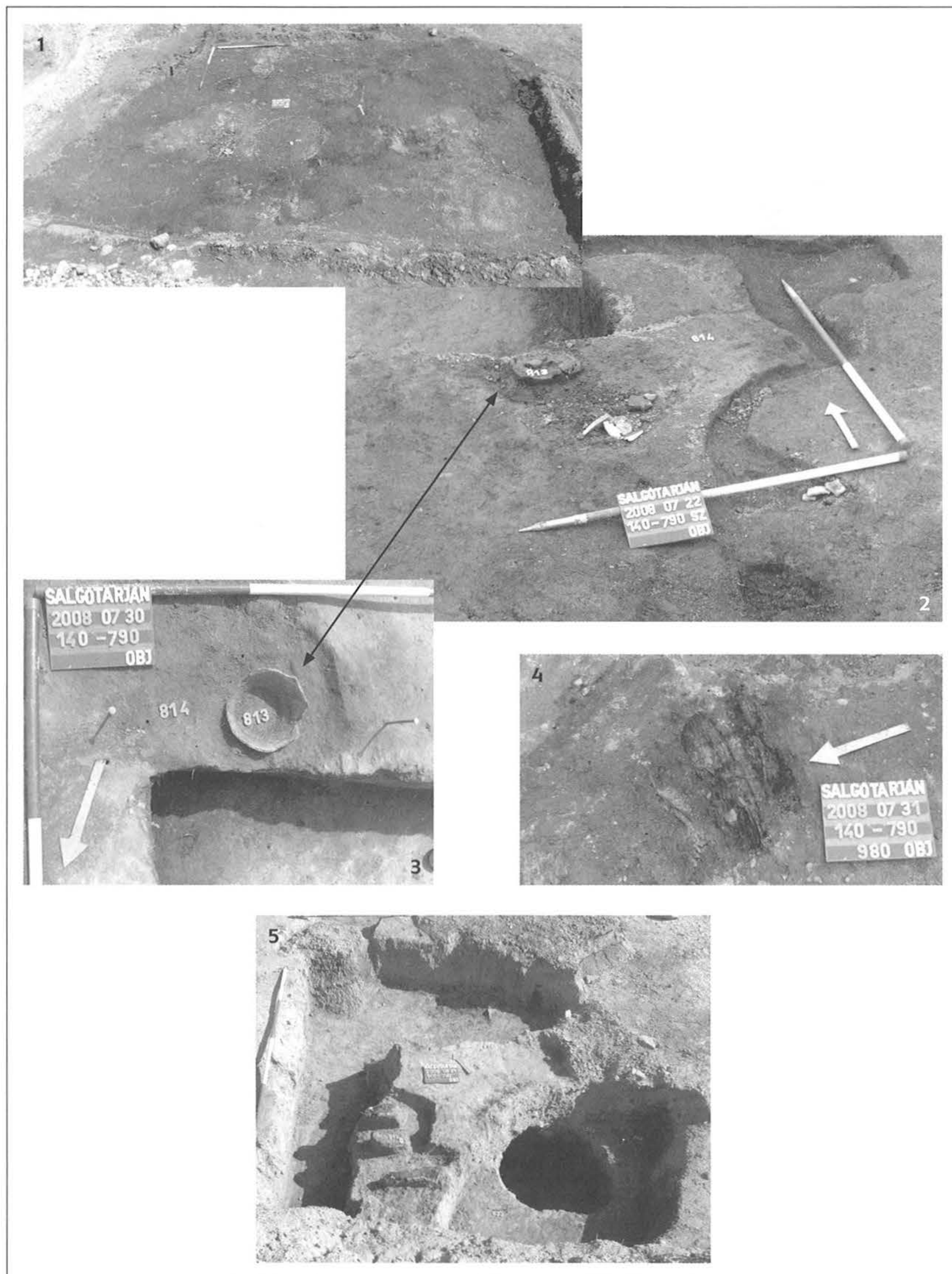
3. kép: Salgótarján, Bevásárlóközpont. 1-2: kőkeretes sírok egy halottal; 3-4: kőkeretes családi sírok (több halottal); 5: szórt hamvas sír

Fig. 3: Salgótarján, Shopping centre. 1-2: Graves of one dead with stone frames; 3-4: family graves (more than one dead) with stone frames; 5: grave with scattered ashes

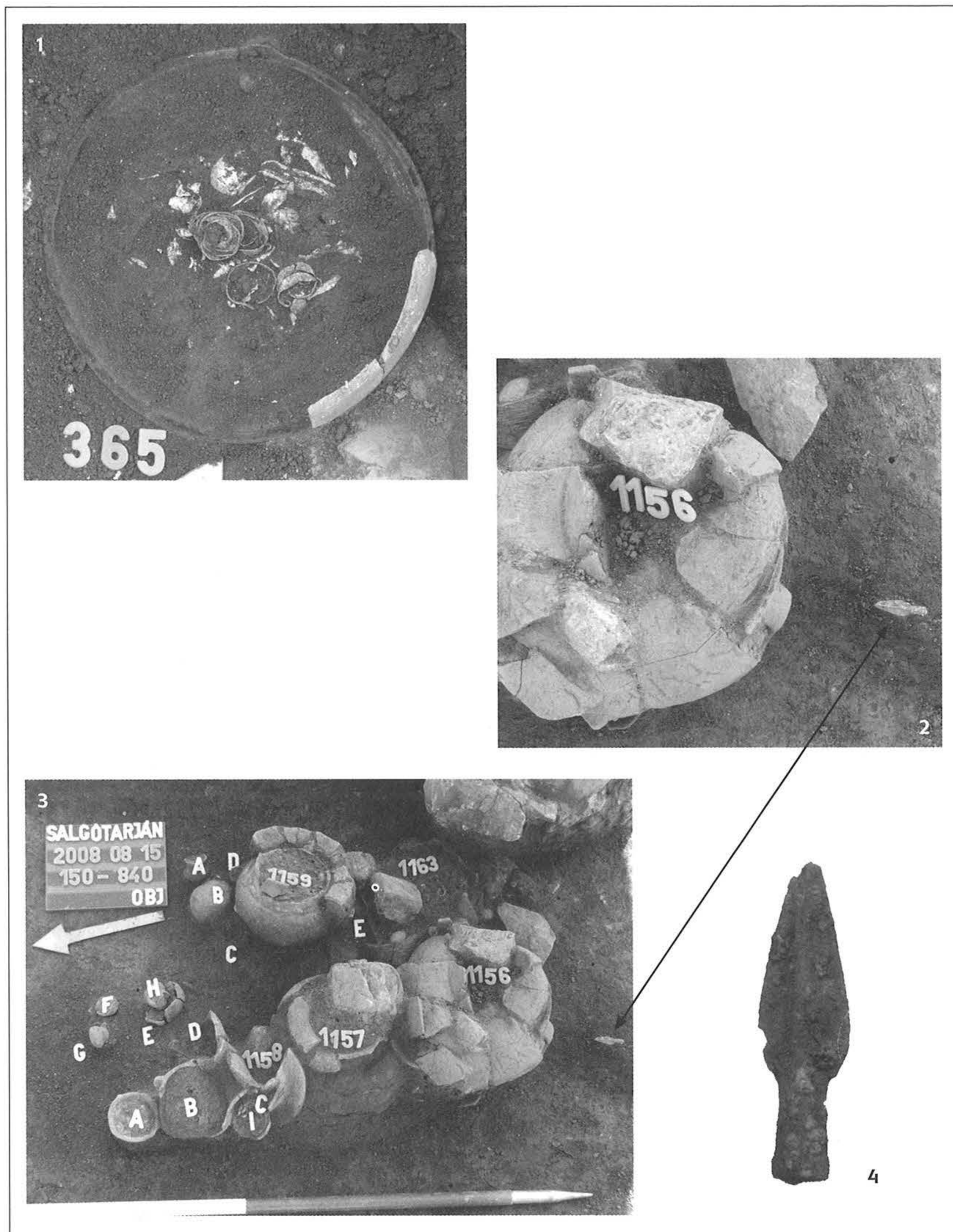
4. kép: Salgótarján, Bevásárlóközpont. 1, 3: csontvázassír edénnyel; 2: csontvázass gyermektemetkezés, korábbi hamvasztássírrel

Fig. 4: Salgótarján, Shopping centre. 1, 3: Inhumation burial with a vessel; 2: inhumation burial of an infant with an earlier cremation burial

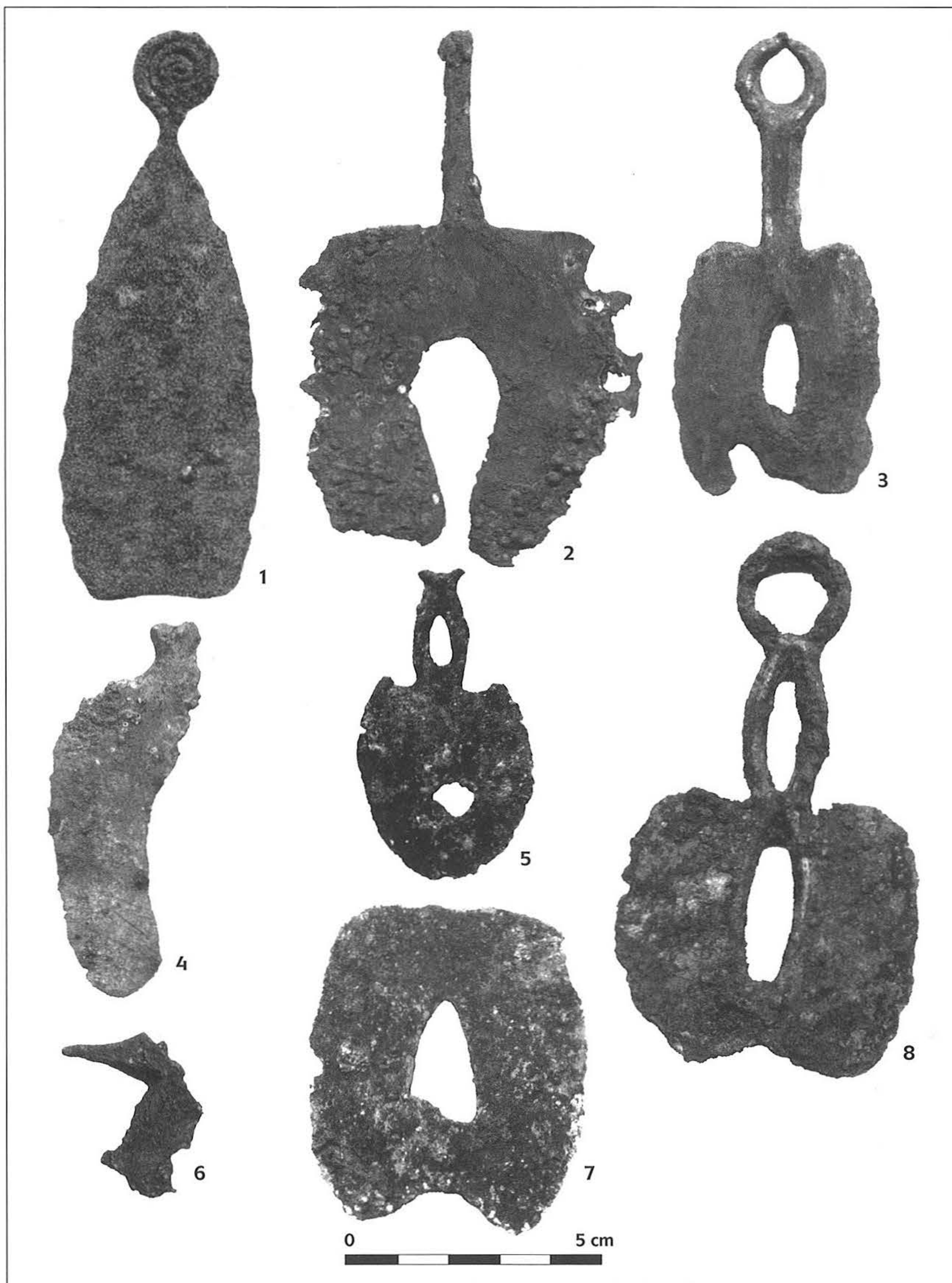
5. kép: Salgótarján, Bevásárlóközpont. 1-2: ustrinum bontás közben; 3. kép: az ustrinum felszínébe égett edény;
4: égett farönkök az ustrinumban; 5: az ustrinum keletei részét bolygató Árpád-kori beásások

Fig. 5: Salgótarján, Shopping centre. 1-2: ustrinum during cleaning; 3: vessel burnt into the surface of the ustrinum;
4: burnt logs in the ustrinum; 5: Árpadian period pits, which disturbed the eastern part of the ustrinum

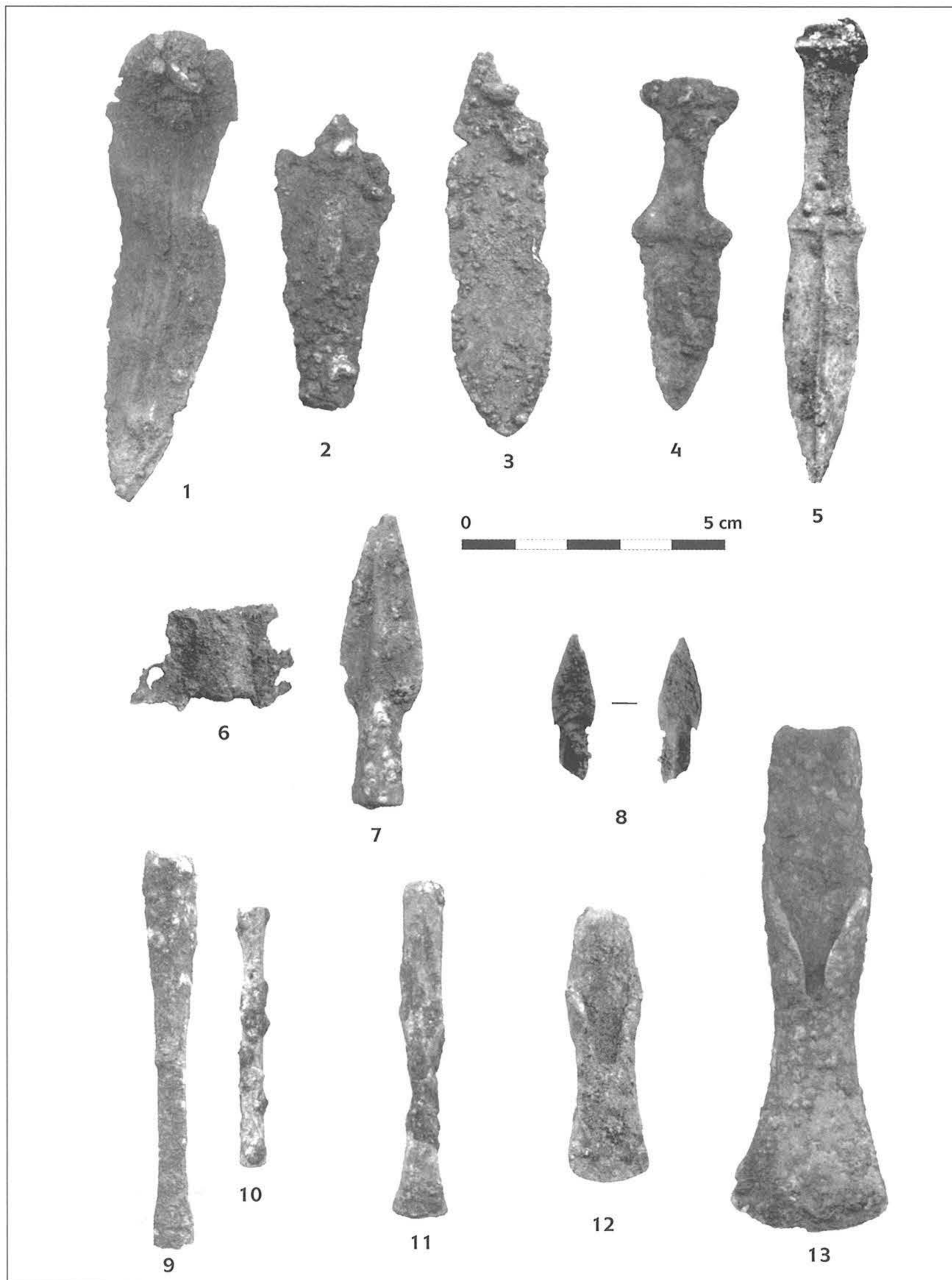
6. kép: Salgótarján, Bevásárlóközpont. 1: urna, belsejében bronztárgyakkal és vázmaradványokkal; 2-4: temetkezés több halottal, az urnán kívüli miniatűr lándzsával

Fig. 6: Salgótarján, Shopping centre. 1: Urn with bronze objects and skeletal remains in it; 2-4: burial with more than one dead and a miniature spear outside the urn

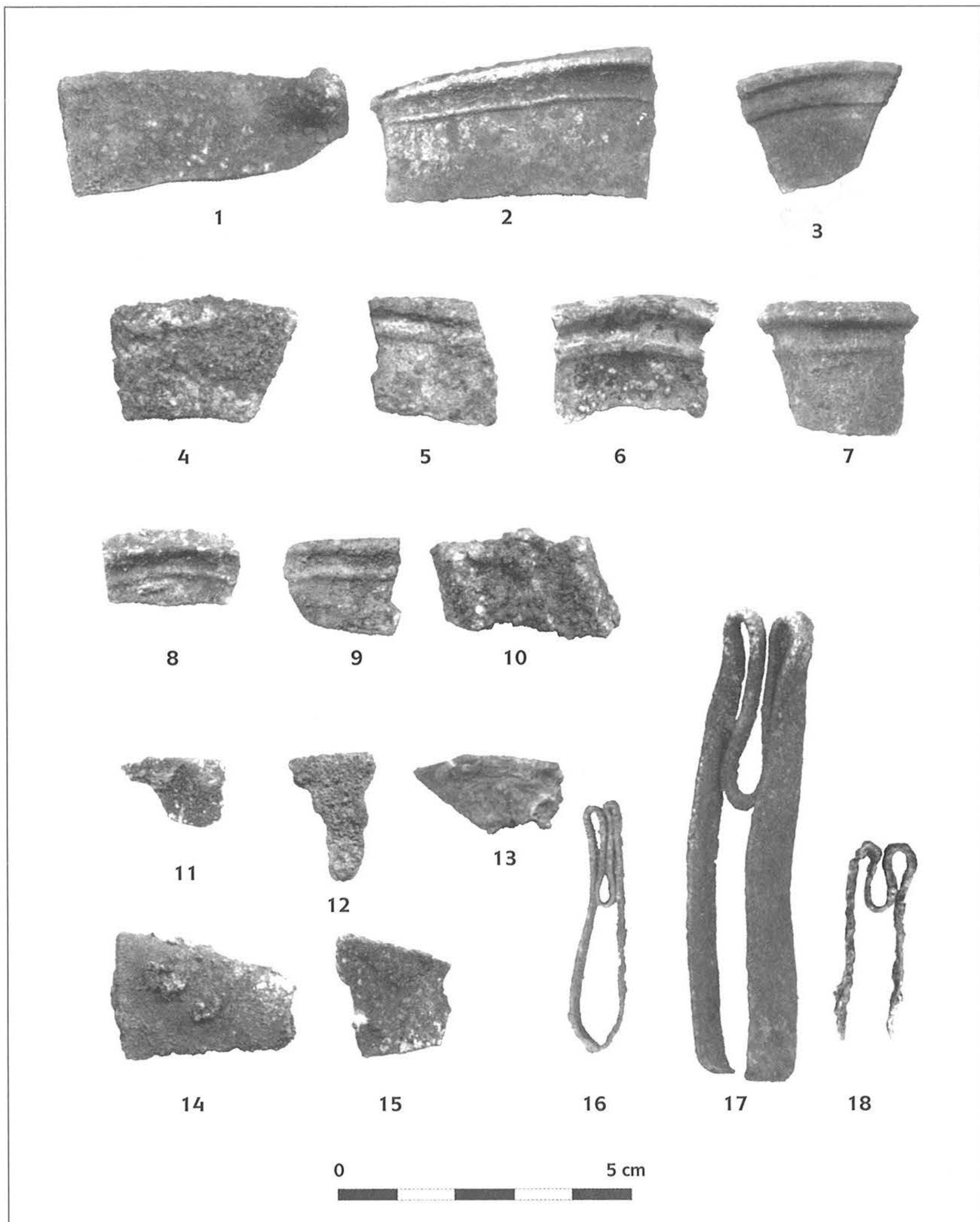
7. kép: Salgótarján, Bevásárlóközpont. 1-8: borotvák

Fig. 7: Salgótarján, Shopping centre. 1-8: razors

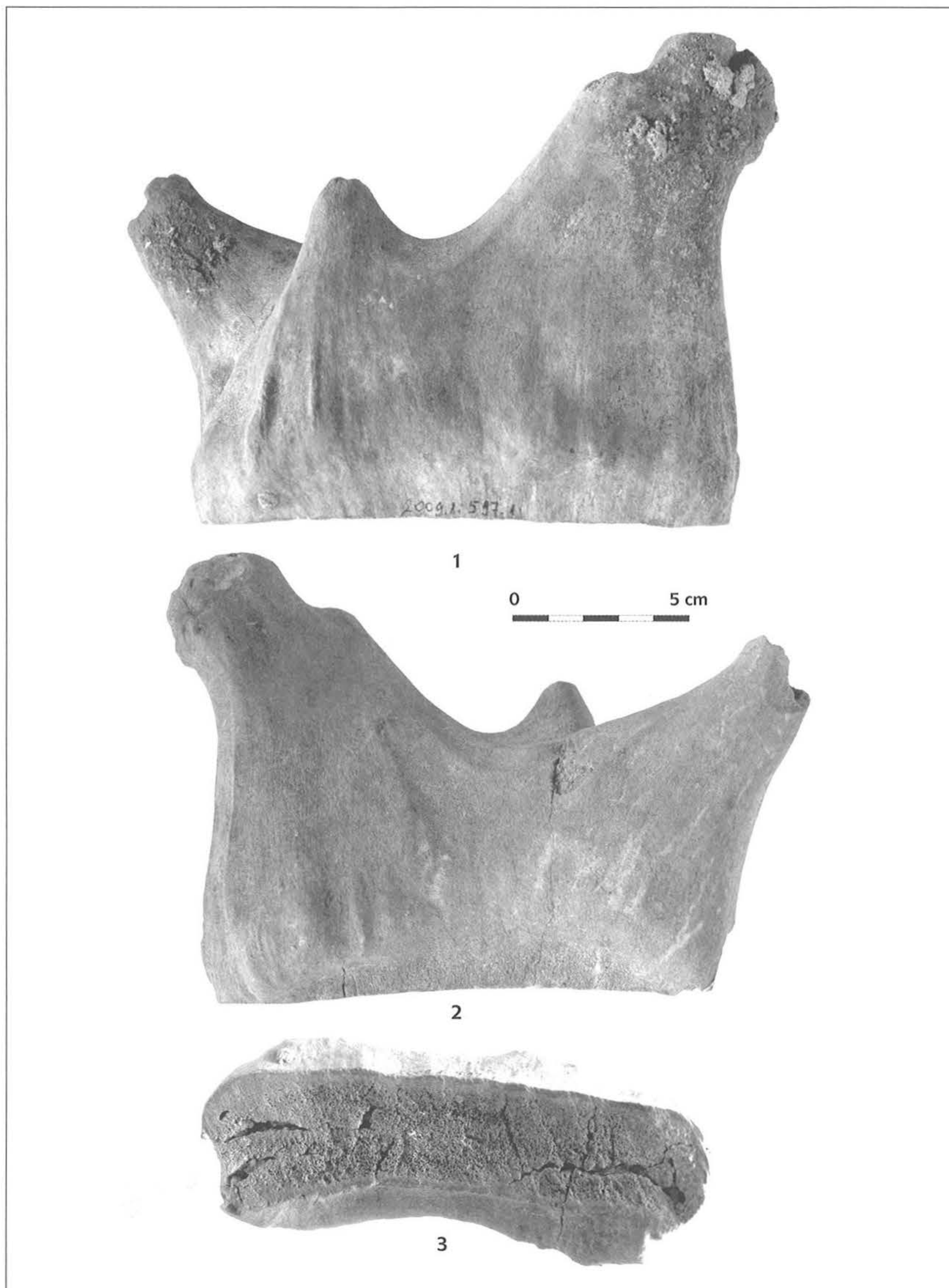
8. kép: Salgótarján, Bevásárlóközpont. 1-3: tőrpengék; 4-5: miniatűr tőrök; 6: lándzsatöredék; 7: miniatűr lándzsa; 8: nyílhegy; 9-10: vésők; 11-12: miniatűr szárnyas balták; 13: szárnyas balta

Fig. 8: Salgótarján, Shopping centre. 1-3: dagger blades; 4-5: miniature daggers; 6: spear fragment; 7: miniature spear; 8: arrowhead; 9-10: chisels; 11-12: miniature winged axes; 13: winged axe

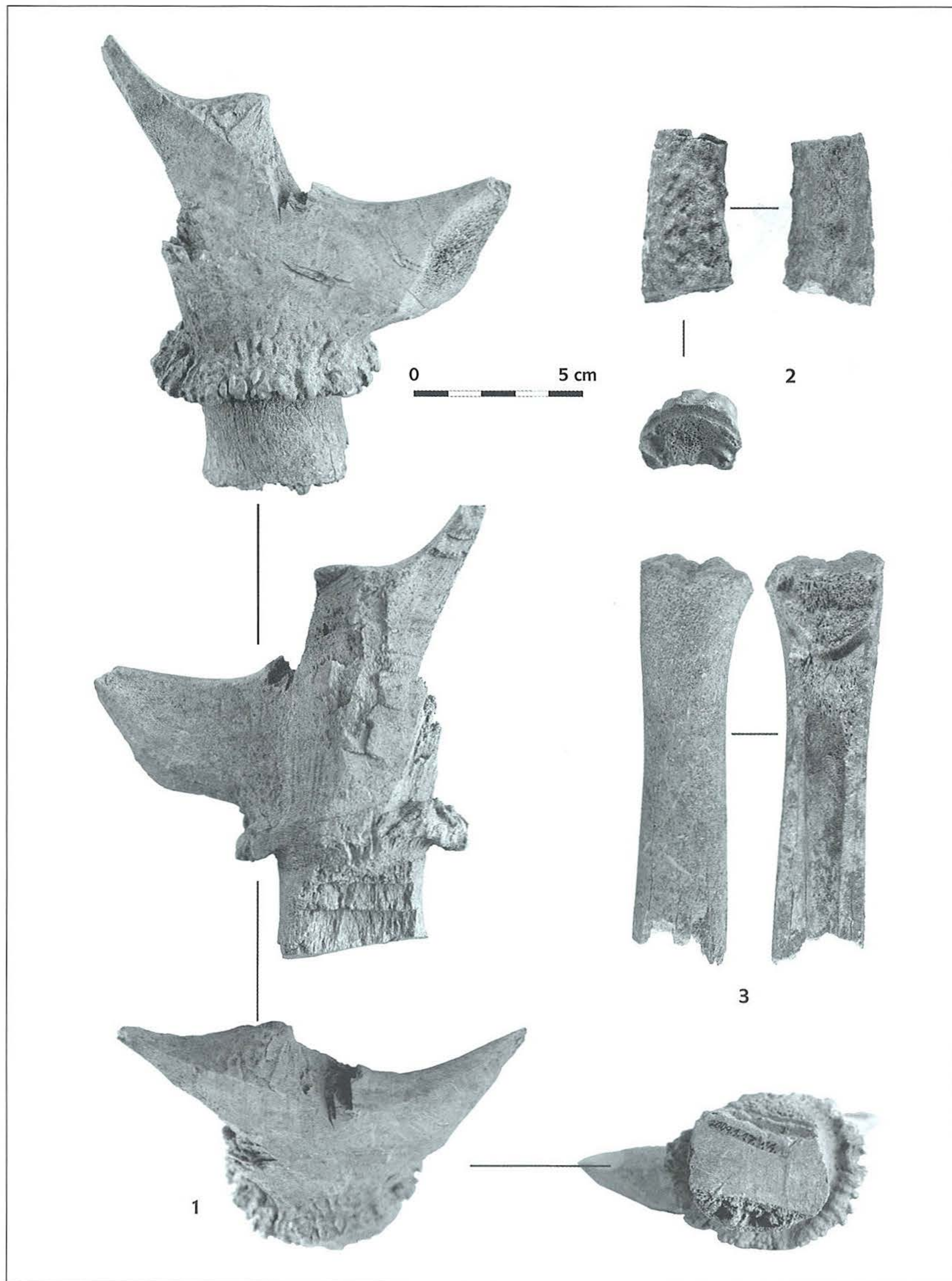
9. kép: Salgótarján, Bevásárlóközpont. 1-15: sarlók; 16-18: csipeszek

Fig. 9: Salgótarján, Shopping centre. 1-15: sickles; 16-18: tweezers

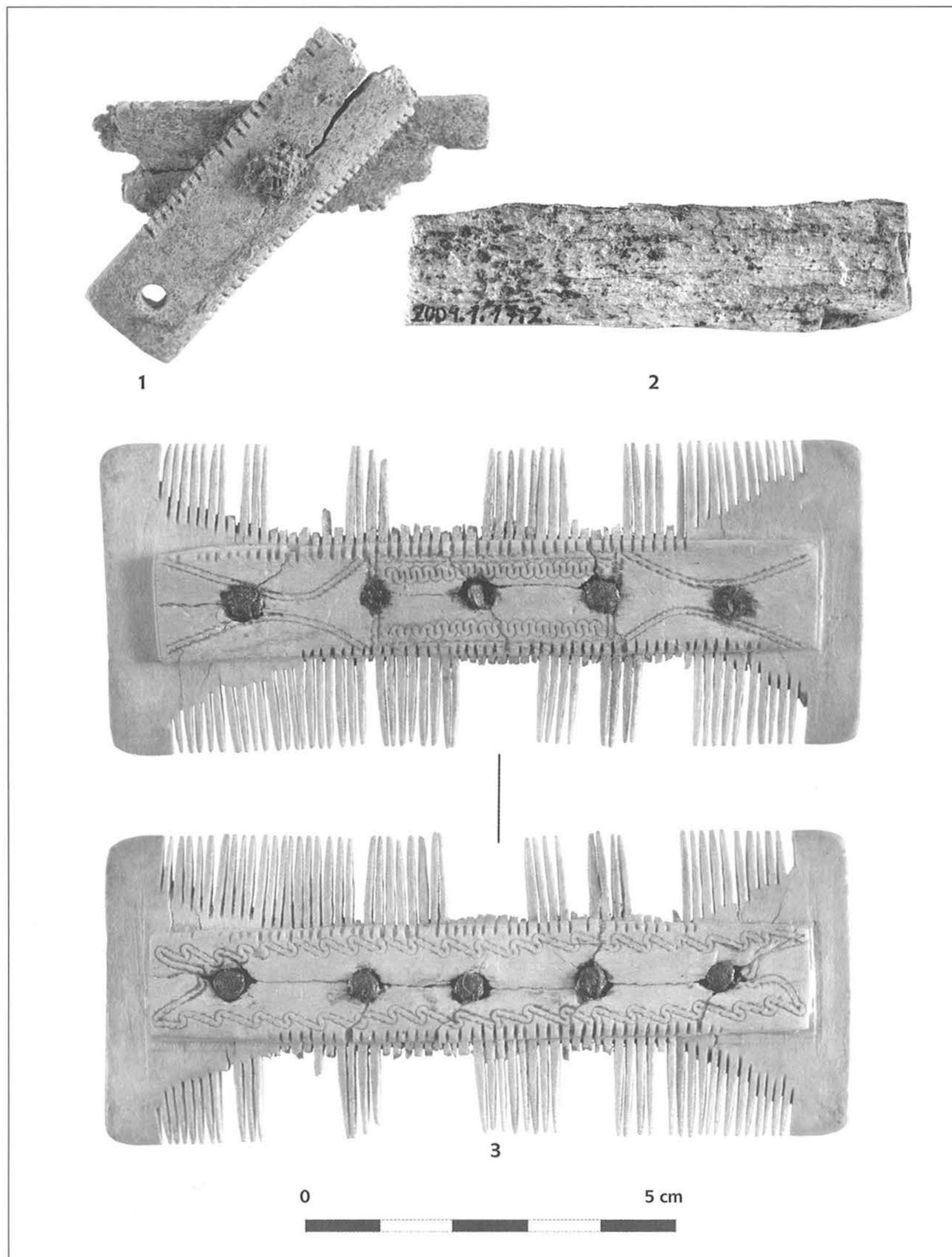
10. kép: Salgótarján, Bevásárlóközpont. 1–3: agancs nyersanyag

Fig. 10: Salgótarján, Shopping centre. 1–3: antler raw material

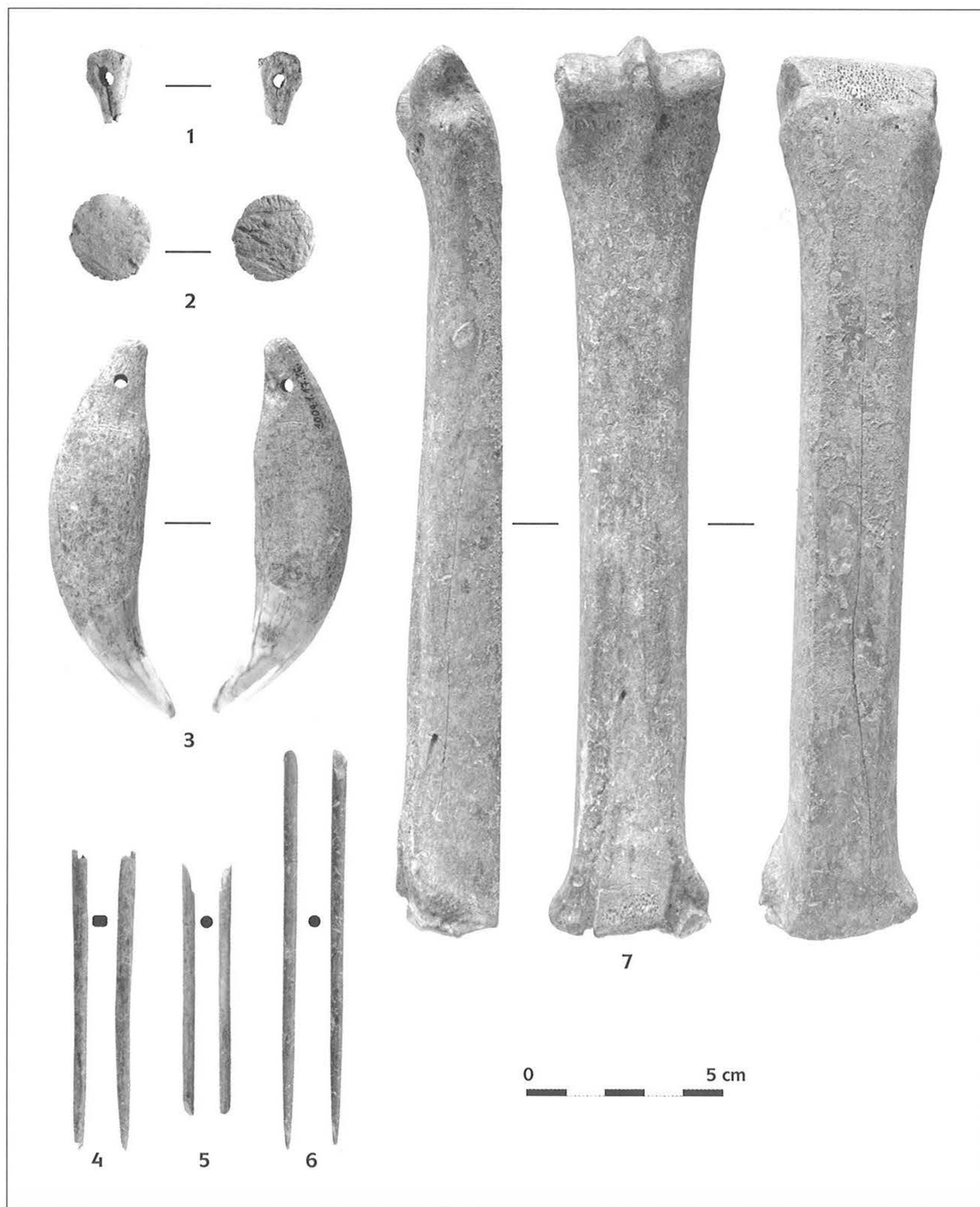
11. kép: Salgótarján, Bevásárlóközpont. 1-2: agancs nyersanyag; 3: szarvasmarhacsont nyersanyag

Fig. 11: Salgótarján, Shopping centre. 1-2: antler raw material; 3: cattle bone raw material

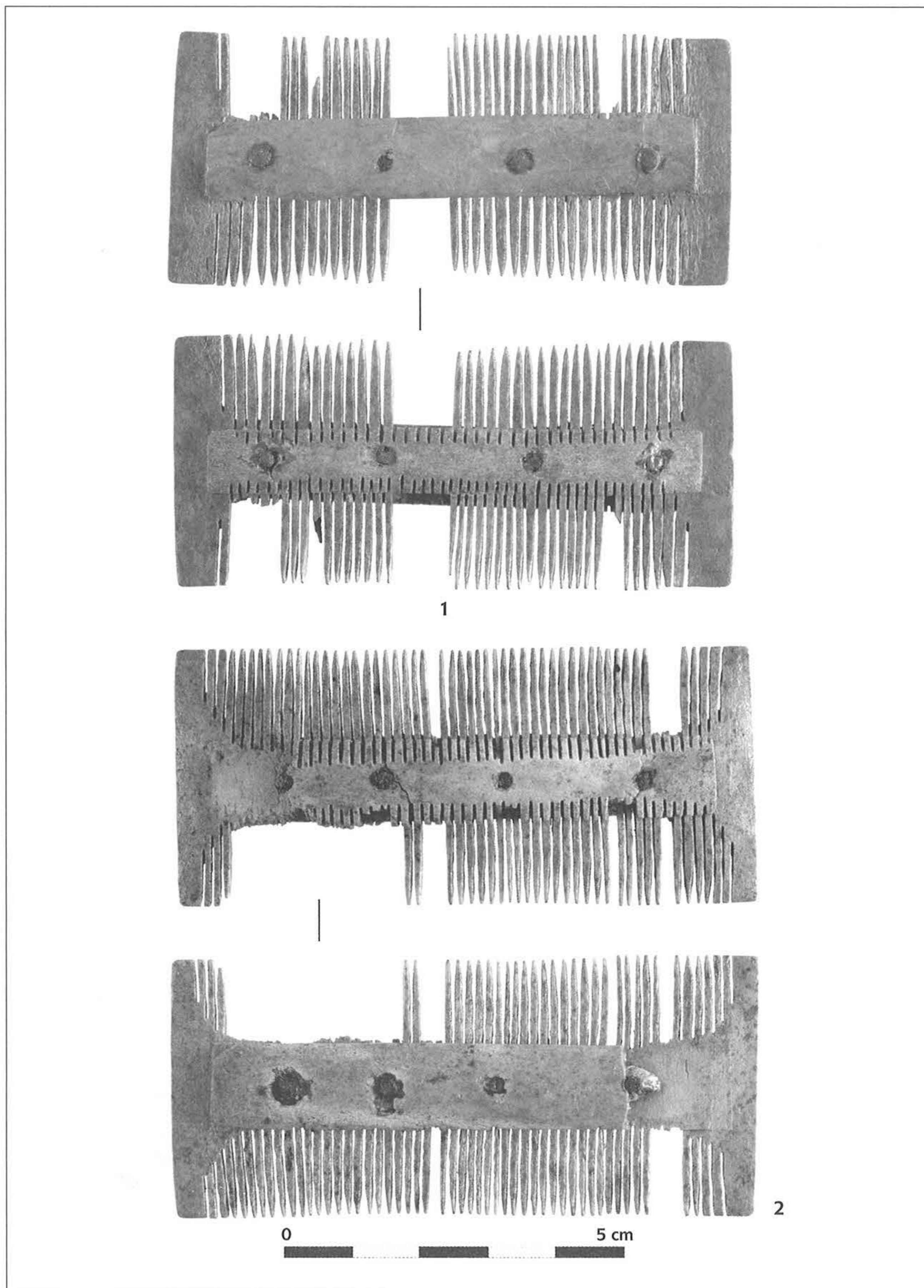
12. kép: Salgótarján, Bevásárlóközpont. 1: rongtott csontfésű; 2: félkész fésűmerezítő; 3: kétoldalas fésű, használati nyomokkal

Fig. 12: Salgótarján, Shopping centre. 1: spoilt bone comb; 2: roughed-out bone connecting plate of a comb; 3: double-sided comb with use wear

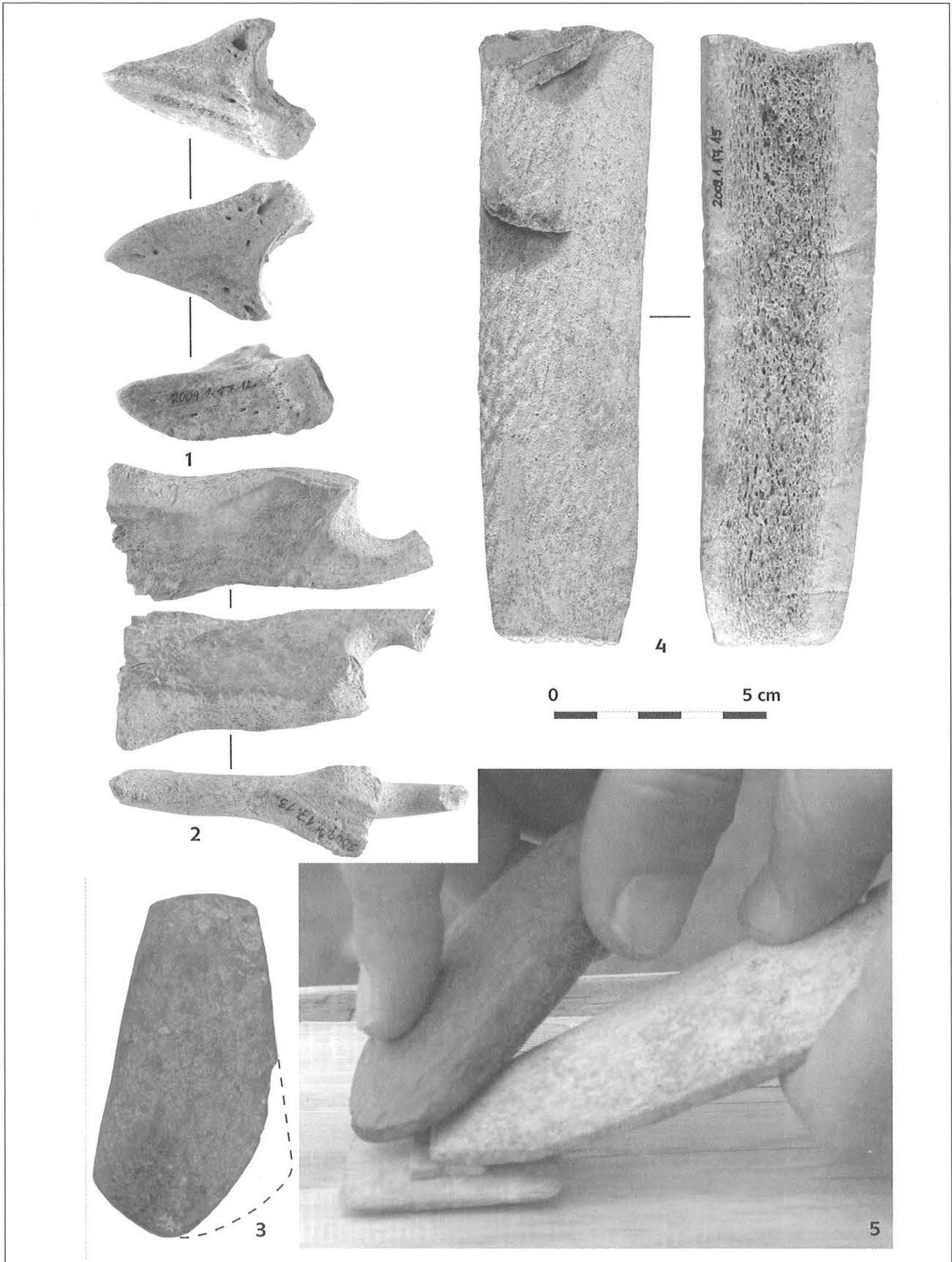

13. kép: Salgótarján, Bevásárlóközpont. 1: selejt csonttű; 2: csont játékkorong; 3: medvefog amulett; 4-6: csonttűk; 7: csontkorcsolya

Fig. 13: Salgótarján, Shopping centre. 1: spoilt bone pin; 2: bone disc of a game; 3: bear tooth amulet; 4-6: bone pins; 7: bone skate

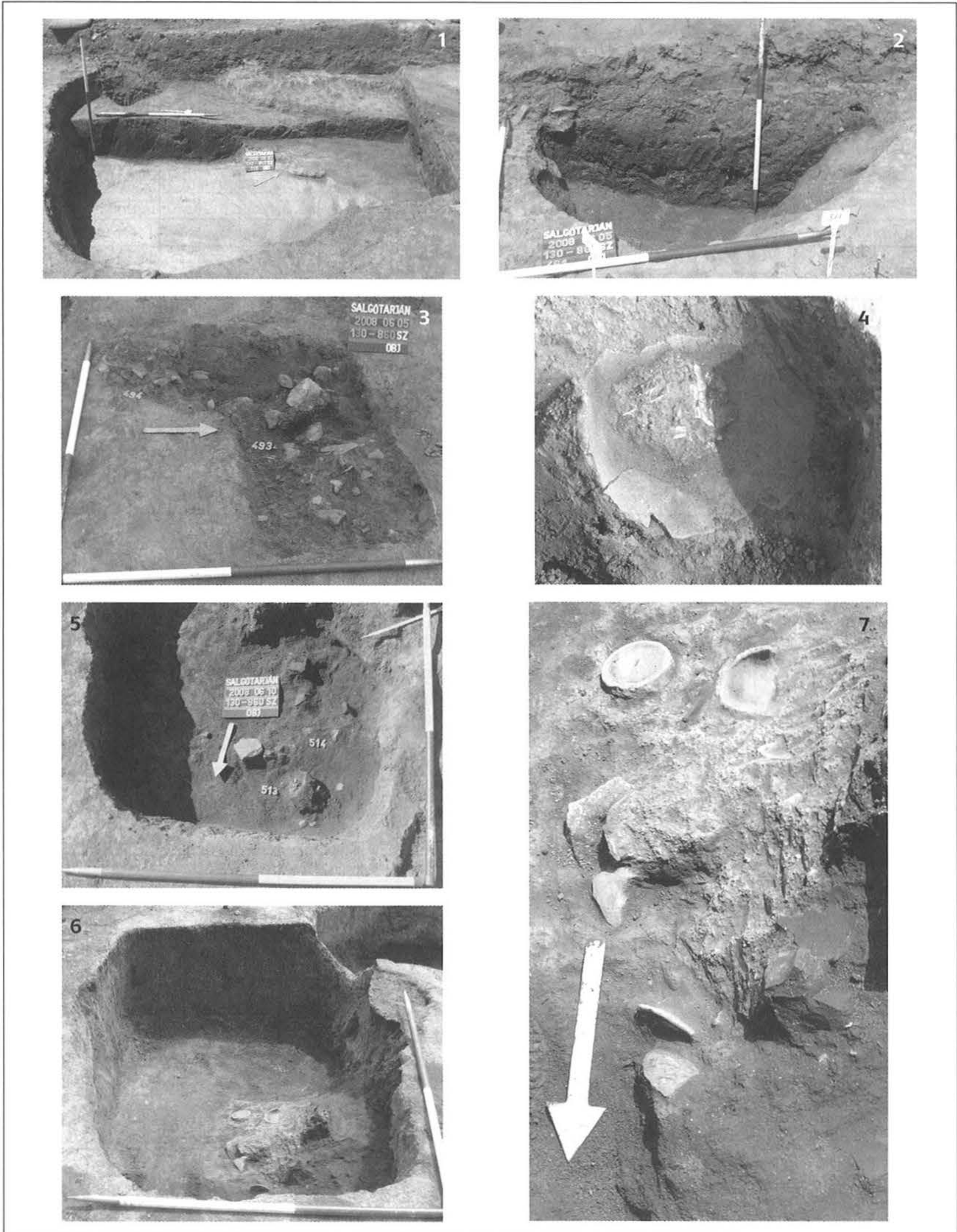

14. kép: Salgótarján, Bevásárlóközpont. 1-2: kétoldalas fésűk, használati nyomokkal
Fig. 14: Salgótarján, Shopping centre. 1-2: double-sided bone combs with use wear

15. kép: Salgótarján, Bevásárlóközpont. 1–2: csontsimítók; 3: másodlagosan simítónak használt kőbalta; 4: agancseszköz; 5: eszközhasználat rekonstrukciója

Fig. 15: Salgótarján, Shopping centre. 1–2: bone smoothers; 3: stone axe secondarily used as a smoother; 4: antler tool; 5: reconstruction of tool application

16. kép: Salgótarján, Bevásárlóközpont. A Hillebrand-féle szelvények: 1: 315. objektum bontás közben; 2: 481. objektum; 3: 493. objektum jelentkezése; 4: a 493. objektumban urna aljtöredéke hamvakkal; 5: 493. objektumban a bedobált edénytöredékek és kövek; 6: 493. objektum alja; 7: 493. objektumban bontás közben jelentkező különböző síredények

Fig. 16: Salgótarján, Shopping centre. Hillebrand's cuttings: 1. Feature no. 315 during cleaning; 2: feature no. 481; 3: appearance of feature no. 493; 4: bottom fragment of an urn with ashes in feature no. 493; 5: shards and stones thrown into feature no. 481; 6: bottom of feature no. 493; 7: various grave vessels appearing in feature no. 493 during cleaning

sírcsoport/ grave group	sírszám/ grave no.	lándzsa/spear	nyíl/arrow	tőr/dagger	balta/axe	borotva/razor	sarló/sickle	csipesz/ tweezers	véső/chisel	tű/pin	fülbevaló/ earring	gyűrű/ finger-ring	csüngő/ pendant	spirályöngy/ spiral bead	üveggömb/ glass bead	karperec/ bracelet	pityke/button	nem/sex	életkor/age
I	1221.																		
I	1090. mellett																		
I	1275.																		
I	346.			M															
I	1079.																		
I	706.																		
I	999																		
I	413																	? antr.	adult/mat.
I	862.																		
I	1211																		
I	914.																		
I	1348.																		
I	1171.																	? > antr.	inf. l.
I	632.																	+ rég.	
I	634.																		adult/mat.

M miniatűr tárgy

17. kép: Salgótarján, Bevásárlóközpont. Az I. sírtípus mellékletadási szokása

Fig. 17: Salgótarján, Shopping centre. Grave furniture in grave type I

sírcsoport/ grave group	sírszám/ grave no.	lándzsa/spear	nyíl/arrow	tőr/dagger	balta/axe	borotva/razor	sarló/sickle	csipesz/ tweezers	véső/chisel	tű/pin	fülbevaló/ earring	gyűrű/ finger-ring	csüngő/ pendant	spirályöngy/ spiral bead	üveggömb/ glass bead	karperec/ bracelet	pityke/button	nem/sex	életkor/age	
II	1156.	M																> ? antr.	mat.	
	1156/57. között																		+ rég.	
	1157.																		+ rég.	
	1158.																		+ rég.	
	1159.																			
II	1163.																			
	1103																		> antr.	mat.
III	320.																			
IV	1271.																			
	649.																			
	1332.																		+ rég.	
	1295. mellett																			
	648.																			
	1344.																			
	936.																			
V	922.																		+ ? rég.	
	1209.			M																
	1210.			M															> antr.	adult/mat.
	1210. mellett																			
1209-10. között				M																

esaládi temetkezés M miniatűr tárgy

18. kép: Salgótarján, Bevásárlóközpont. A II-V. sírtípusok mellékletadási szokásai

Fig. 18: Salgótarján, Shopping centre. Grave furniture in grave types II-V